

ZAAL Z

JG 9 / NR 33 / JUN - AUG 20

KONINKLIJK MUSEUM
VOOR SCHONE KUNSTEN
ANTWERPEN

GESPREK Gautier Platteau over het uitgeven van kunstboeken / **MUSEUMMUZE** Schrijver-
schilder Jan Vanriet, over Joseph Roth en zichzelf / **TWEELUIK** / **BEELDENKATERN** Verhalen van
Ovidius in de collectie / **INVENTARISNUMMER** 'Entartete' Kunst: George Grosz portretteert
schrijver Walter Mehring / **GESPREK** Stripmaker Typex over 'zijn' Rembrandt

**THEMA-
NUMMER
BOEKEN**

IN DIT THEMANUMMER

We zweren het: het idee voor dit zomerse themanummer over boeken, lezen en/in de kunsten was eerst, nog voor het coronavirus ons met z'n allen dwong om thuis te blijven. Tussen onze boeken. Werkend, kokend, mediterend, puzzelend, gamend, peinzend, sportend, spelend en natuurlijk ook lezend. Met gratis leestips. Veel plezier!

AFSCHEID

ZAAL Z neemt afscheid van algemeen directeur, Manfred Sellink. Behalve verantwoordelijke uitgever sinds zijn aantreden in 2014 was Manfred voor de redactie een echte steun en toeverlaat. Wij wensen hem alle goeds met zijn verdere plannen!

GESPREK

‘Het uitgeven van kunstboeken is een oud vak met een lange traditie.’

Uitgever Gautier Platteau van Hannibal/Kannibaal over kunstboeken anno 2020 → 4-9

WAT DOEN WIJ NU?

‘We zetten recent een belangrijke stap naar een duurzaam, geautomatiseerd beheer van de collectie digitale afbeeldingen.’

Madeleine ter Kuile, beeldbeheerder → 10-11

SOUVENIR

Het museum anno 1886. Met de Baedeker in de hand

→ 12-14

MUSEUMMUZE

‘Ik ben een veelvraat. Ik kan ook met bewondering kijken naar schilders die stilistisch helemaal anders zijn dan ik en genieten van het scala dat het museum mij aanbiedt.’

Jan Vanriet over zijn liefde voor het boek en de schilderkunst. En over Joseph Roth → 15-21

KLEINE LETTERS

Korte berichten over en uit het museum

→ 22-23

TWEELUIK / BEELDENKATERN

Verhalen van Ovidius zoals schilders ze in beeld brachten in de collectie Oude Kunst. Met een pittig commentaar

→ 24-32

FLANEUR

Afdaling in de kelder van een zeer bijzondere verzamelaar

Sylvie Dhaene, directeur van Iedereen leest → 33-34

GESPREK

'Het beeld over Rembrandts karakter dat uit de eerste-handsliteratuur opdoemt is, in al zijn beperktheid, niet bijster positief.'

Gesprek met stripmaker en Rembrandtautobiograaf Typex. En musea en strips, hoe zit dat? → 25-42

ONGEZIEN

Bernard Dewulf kijkt naar Rik Wouters' lezende vrouw Nel

→ 42-43

INVENTARISNUMMER

Een schrijversportret met een verhaal. Eén woord: 'Entartet'...

Over George Grosz' 'Portret van Walter Mehring' → 44-48

I HAVE A DREAM

Jonge mensen laten hun dromen los op het kunstmuseum van de toekomst.

Lisa Laperre, 26, grafisch ontwerper → 49-51

UIT DE BOEKEN

Kinderkunstboeken: stilaan een kleurrijke mer à boire

Een inspirerende kennersblik → 52-56

OP DE COVER

Verdiept in het boek

Henri Evenepoel en zijn 'Lezend meisje' → 57

'WIJ MAKEN BOEKEN OM TE KOESTEREN'

DOOR WENKE MAST

PORTRETFOTO STEPHAN VANFLETEREN

Gautier Platteau (1980) is een kunstboekenmaker pur sang. Hij startte zijn carrière in 2003 als redacteur. Van kunstboeken. En sinds 2011 staat hij aan het roer van uitgeverij Kannibaal/Hannibal, die haar vleugels breed uitslaat. Een gesprek over verhalen, kwaliteit en dicht bij jezelf blijven.

Het is 30 maart 2020. De coronamaatregelen van de overheid zijn twee weken van kracht. 'Ik ben gezond,' zo begint Gautier Platteau ons gesprek, dat geheel conform de regels via Skype verloopt. 'Maar voor de uitgeverij is dit een serieuze streep door de rekening. Op dit moment zijn de catalogi van de Van Eyck-expo in MSK Gent, Caravaggio-Bernini in Rijksmuseum Amsterdam en Vanfleteren in FOMU in volle verkoop. Drie bestsellers in hun genre. Al die musea zijn gesloten. Ook de boekhandels zijn toe. Enkel de onlineverkoop loopt door. Het enige wat we kunnen doen is afwachten. Maar goed, daar hoeven we niet over te praten.'

Kleine wereld

Wel over het edele beroep van het kunstboeken maken. Jij hebt je hele professionele leven niets anders gedaan. Wat trekt jou ook nu nog aan in het vak?

'Het is een oud vak, met een lange traditie en een rijke geschiedenis. Denk aan Bruegel die in de 16de eeuw met zijn uitgever [de Antwerpenaar Hieronymus Cock, nvdr] gravures maakte om

**‘Als uitgever moet je ervoor zorgen
dat een zo groot mogelijk publiek het
verhaal oppikt en begrijpt. Dat is het
startpunt, de essentie van wat me drijft.’**

— Gautier Platteau

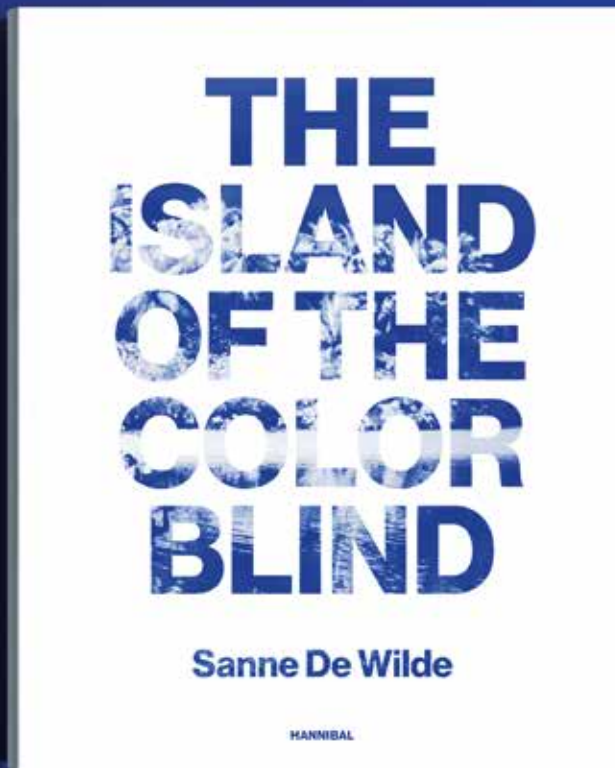
ervoor te zorgen dat zijn werk verder kon reiken dan die ene koper van dat ene schilderij. Wij doen vandaag niets anders. Een kunstboek is een perfect product. Het combineert kijken en lezen. Geniaal in zijn eenvoud! Bij tentoonstellingscatalogi speelt het evenementiële aspect ook mee. Daar is het boek een souvenir: een herinnering aan een onvergetelijke tentoonstelling. En een kans om je thuis verder te verdiepen. Je ziet daar trouwens een verschuiving. Vroeger had je klassieke catalogi met een inleiding gevolgd door alle kunstwerken, netjes op een rij. Nu worden er verhalen verteld. Het boek bij de Van Eyck-expo is geen catalogus of een publieksgids, het is een volwaardig boek over Jan van Eyck. Dat verlengt de levensduur van de publicatie en zorgt ervoor dat je ook buiten het museum succesvol kan zijn. Zeker als het ook nog eens een mooi boek is. Daar zetten wij als uitgeverij op in. Wij maken boeken om te koesteren.'

The Island of the Colorblind: de fascinerende tocht van kunstenaressen Sanne De Wilde (1987) naar Pingelap, Micronesië. De fotografe portretteerde het mythische eiland en zijn aan achromatopsie lijdende bewoners, al experimenterend met zwart-wit- en infraroodfotografie. De kijker wordt uitgenodigd om in dit boek een droomwereld te betreden vol kleurrijke mogelijkheden, wat weerspiegeld wordt in het gebruik van verschillende papier-soorten en drukinkten, een waaier aan kleuren en een cover die verandert van kleur als je hem in de zon houdt.

The Island of the Colorblind, Kannibaal, Veurne, 2018, 176 p., ISBN 978 94 9267 706 8

Kannibaal/Hannibal is heel snel en ook erg internationaal gegroeid. Waarin zijn jullie uniek?

'Eigen lof stinkt. Maar ik denk dat we een aantal keer hebben bewezen dat je met kunstboeken commerciële successen kan neerzetten. Bruegel in Wenen was een bestseller. Van Eyck nu ook. De

kunstboekenwereld is heel klein. Zelfs internationaal kent iedereen elkaar. Binnen dat wereldje spreekt onze aanpak veel mensen aan. We zetten in op kwaliteit qua redactie, vertalingen, vormgeving... en we nemen nooit risico's in de productie. We blijven kleurproeven maken tot we zeker zijn. Daarnaast zijn we niet vies van marketing.'

Waar word jij binnen dat maakproces het meest enthousiast van?

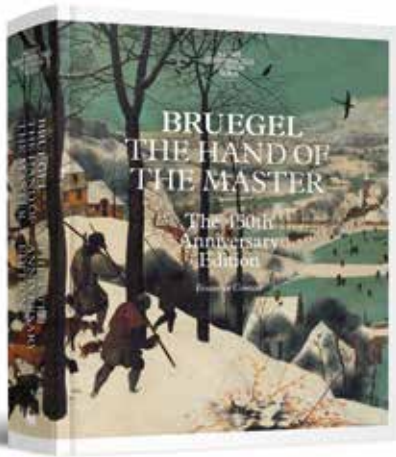
'Finaal is het verhaal het belangrijkste. Als uitgever moet je ervoor zorgen dat een zo groot mogelijk publiek het verhaal oppikt en begrijpt. Dat is het startpunt, de essentie van wat me drijft. Dat kan het verhaal zijn van een fotograaf met een specifiek project, of van een tentoonstellingsmaker die jaren onderzoek wil bundelen. We starten altijd met dezelfde vraag: hoe vertalen we dit naar papier? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat deze verhalen hun

weg vinden? Daar zit de uitdaging. Verder moet het natuurlijk rendabel zijn. We moeten kunnen leven van de boeken die we maken.'

Moeilijke boeken

Kannibaal is de lifestylepoot van de uitgeverij. Hannibal richt zich voornamelijk op cultuur. In hoeverre hebben die twee elkaar nodig? Breng je soms een lifestyletitel uit waarvan je weet: die gaat scoren, zodat je nadien een moeilijker kunstboek kan brengen?

'We publiceren nooit een boek vanuit het idee: "easy money". We hebben er wél voor gekozen om elk jaar een aantal "moeilijke boeken" te publiceren. Dat ben je verplicht aan jezelf en je vak. Ik denk dan aan een debuut van een fotograaf of een catalogus bij een iets kleinere tentoonstelling. Boeken waarvan we weten: als we er daar duizend van verkopen zal het goed zijn, maar daarvoor doen we

het niet. We doen het omdat we het verhaal bijzonder vinden. Omdat we erin geloven. Van fotografe Sanne De Wilde gaven we een jaar of drie geleden *The Island of the Colorblind* uit. We hebben daar een aantal belangrijke prijzen mee gewonnen. Dat “moeilijke” boek is nu een collectible dat voor 400 dollar verkocht wordt.”

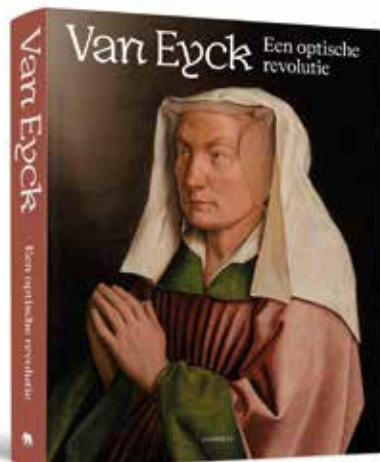
Dicht bij jezelf blijven brengt uiteindelijk het meeste op.

‘Inderdaad, je kan maar uitgeven wat er in je zit. Een cliché, maar wel waar.’

Boeken troef

Je zit nu bijna twintig jaar in het vak. Welke evoluties heb je zien passeren?

‘De laatste decennia is er veel veranderd. In de jaren 1970-1980 was een kunstboek kostbaar. Mijn grootmoeder had een kast vol dikke boeken waar ze destijds veel geld voor betaalde. Daarnaast had je af en toe goedkope softcover tentoonstellingscatalogi. Dat was het dan. Het drukproces was toen ook ingewikkelder en duurder. Begin 2000 begonnen uitgeverij als Taschen op grote schaal boeken te produceren in China, om ze vervolgens heel goedkoop op de markt te brengen. Dat was de tijd waarin kranten kunstreeksen weggaven voor 8 euro per boek. Daardoor is de prijsperceptie van het publiek veranderd. Een kunstboek mocht vooral niet te duur zijn. Er verschenen veel boeken van minderwaardige kwaliteit. Vaak werden oude boeken gewoon herdrukt. Zonder fris beeldmateriaal, zonder correcties. Die periode is intussen weer voorbij. Mensen zitten niet meer verlegen om boeken. Ze halen enkel nog publicaties in huis die hen écht interesseren.’

Intussen kan je virtueel door tentoonstellingszalen flaneren en via onlineapplicaties inzoomen op de allerkleinste details van een kunstwerk. Moeten er eigenlijk nog kunstboeken gemaakt worden?

‘Elk medium is anders. Fantastisch dat je online zo maximaal kan inzoomen op een schilderij. Met een boek kan dat niet en dat zal ook nooit kunnen. Anderzijds wordt niemand blij van een link naar een boek in pdf-vorm als kerstcadeau. Het fysieke aspect blijft belangrijk. Ik zie geen concurrentie op het vlak van gebruik. Iemand die het boek bij de Van Eyck-expo kocht, zal ook een kijkje gaan

nemen op de website *Closer to Van Eyck*. Je moet er wel voor kiezen om boeken te publiceren die al hun troeven uitspelen. Een boek dat nogal simpel, een beetje lullig zelfs, gemaakt wordt, had net zo goed een website kunnen zijn. Niet alles werkt in boekformaat.'

Publicaties over kunst – vooral tentoonstellingscatalogi – worstelen vaak met de spreidstand tussen verbreding enerzijds en wetenschappelijke inhoud anderzijds. Hoe proberen jullie die twee te verzoenen?

'De meeste tentoonstellingen over oude kunst starten inderdaad met een wetenschappelijke insteek. De vraag die je moet stellen is: maken we deze publicatie voor de collega's? Of willen we een verhaal vertellen dat iedereen met een beetje interesse kan begrijpen? Dat wil niet zeggen dat een goed artikel dat er wetenschappelijk stáát niet in een catalogus kan. De enige voorwaarde is dat het goed geschreven is. Hybride vormen kunnen ook. Zoals het boek dat wij over *Het Lam Gods* gemaakt hebben. Dat is het resultaat van een groot onderzoeksproject van de Universiteit Gent. Een puur academische basis die we verder hebben uitgewerkt. Door de teksten goed te redigeren en het boek op alle mogelijke manieren visueel aantrekkelijk te maken. Nu is dat een referentiewerk. Tegelijkertijd verkoopt het goed op de reguliere markt. De twee hoeven elkaar dus niet tegen te spreken. Zolang je maar heldere keuzes maakt.'

Tot slot: welk kunstboek zou je graag nog willen maken?

'Goh, laat ons zeggen dat The Met of MoMA mij altijd mag bellen.'

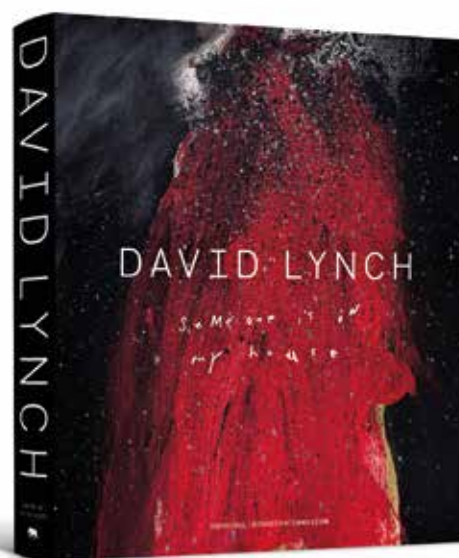
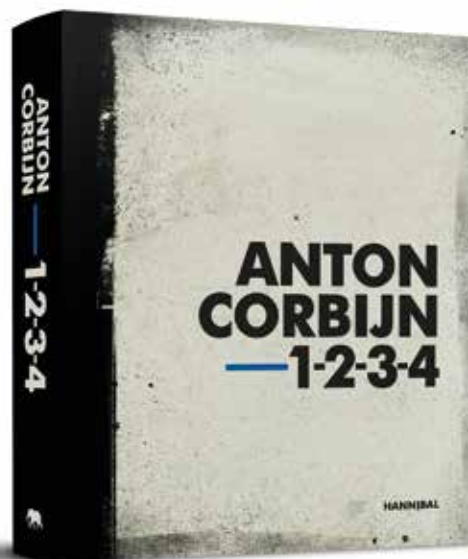
GAUTIER PLATTEAU: BOEKEN DIE MIJN LEVEN VERANDERD HEBBEN

- Van **Belgium** in 2007 tot **Present** vandaag: mijn samenwerking met Stephan Vanfleteren
- **Van Eyck tot Dürer** in 2010 en **Van Eyck** in 2020
- De catalogi voor **Mark Rothko** en **Monet** voor Kunstmuseum Den Haag
- **Anton Corbijn, 1-2-3-4**
- David Lynch, **Someone is in my house**

www.uitgeverijkannibaal.be

**'Een kunstboek is een perfect product.
Het combineert kijken en lezen.
Geniaal in zijn eenvoud!'**

— Gautier Platteau

In deze rubriek stellen medewerkers van het museum zich voor. Een blik op de bedrijvigheid in de aanloop naar het nieuwe museum. Thuis. Want ook in deze coronamaanden blijven we aan de slag.

DE KUNST VAN HET FOTOGRAFEREN VAN KUNST

DOOR MADELEINE TER KUILE
OOK DE (ZELF)PORTRETFOTO

Wie? Madeleine ter Kuile

FUNCTIE? Beeldbeheerder

HOE LANG AL IN HET MUSEUM? 12 jaar

Wat doe je?

‘Als beeldbeheerder sta ik in voor de coördinatie van fotografiesessies en het beheer en de terbeschikkingstelling van foto’s. Naast de fysieke kunstcollectie bewaart en beheert het KMSKA een collectie van meer dan 540.000 digitale afbeeldingen: gedigitaliseerde kunstwerken, restauratie-, conservatie- en onderzoeksfoto’s, foto’s waarmee de werking van het museum wordt gedocumenteerd. Het gaat bijvoorbeeld om foto’s van opstellingen of de opbouw van tentoonstellingen, het museumgebouw, evenementen...’

Wat is er nu anders in het coronatijdperk?

‘We werken nu thuis. Dat gaat prima dankzij de goede zorgen van onze ICT-afdeling. De grootste verandering voor mij persoonlijk is dat ik niet anderhalf uur van Geel naar Antwerpen moet reizen, maar rechtstreeks van de ontbijttafel achter mijn bureau kan aanschuiven.’

Waarom ga je als fotograaf in een museum aan de slag?

‘Het fotograferen van kunstwerken is een kunst op zich. Daarbij geldt dat je het object zelf laat spreken en je als fotograaf op de achtergrond blijft. De afgelopen jaren is er binnen de museale fotografie meer aandacht gekomen voor het ontwikkelen en toepassen van internationale afspraken over digitaal beeldmateriaal. Dat is noodzakelijk voor de productie van een objectief beeld: de technische kwaliteit van een foto moet voorspelbaar en herhaalbaar zijn.’

Wat vind je boeiend aan je job?

‘Eigenlijk vind ik alle aspecten van mijn job boeiend, omdat die uit een keten van taken bestaat: van de organisatie van fotosessies, het contact met de fotograaf, de registratie van de foto’s, de beeldaanvragen van collega’s en klanten, tot de levering van foto’s en het uiteindelijke product. Dat eindproduct kan een wetenschappelijke publicatie zijn, een banier aan het museumgebouw of een post op sociale media. In alle gevallen proberen we het kunstwerk maximaal tot zijn recht te laten komen.’

Wat was het meest bijzondere moment sedert je voor KMSKA werkt?

‘De ontwikkeling van ons *digital asset*-managementsysteem is een mijlpaal! Dit fotobeheersysteem werd begin 2020 in gebruik genomen en is een belangrijke stap naar een duurzaam, geautomatiseerd beheer van de collectie digitale afbeeldingen. Het systeem maakt het mogelijk om snel mediabestanden te vinden, openen, vergelijken en bekijken met de geavanceerde zoomfunctie.’

Waar kijk je het meest naar uit de komende jaren?

‘De verdere uitbreiding en het gebruik van ons fotobeheersysteem, en uiteraard de heropening van het museum! We missen allemaal de kunstwerken en ons mooie gebouw.’

Wat is je lievelingskunstwerk?

‘Ik ben altijd erg onder de indruk geweest van de De Keyserzaal, de monumentale traphal in het museum. Een echt Gesamtkunstwerk van marmeren trappen en grote schilderijen waarop kunstenaars geportretteerd zijn.’

Vondsten uit de rijke museumcollecties en
-archieven. Met een beknopt commentaar.

MUSEUMBEZOEK MET **BAEDEKER**

DOOR SISKAL BEELE

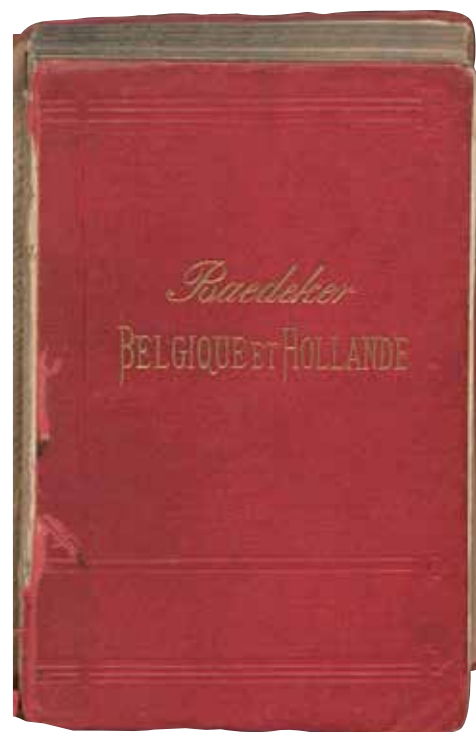

Dit schilderij van Henri Van Dyck toont het museum zoals het eruitziet in 1886: antiekrode wanden vol schilderijen, lijst aan lijst, met hier en daar een beeldhouwwerk. Het is dan nog ondergebracht in het voormalige klooster van de minderbroeders aan de Mutsaardstraat, samen met de academie. De bouw van het nieuwe museum op het Zuid is volop aan de gang.

Op het schilderij slentert een fraai uitgedoste dame door de zalen. Wat verderop maakt een heer een praatje met een suppoost. De mannen bekijken de kunst nauwelijks. Ze staan er met hun rug naar. De dame lijkt wél een weetgrage bezoeker. Ze houdt een opengeslagen boekje in de hand, vermoedelijk een reisgids. Het formaat en het rode omslag doen denken aan de befaamde 'handboeken voor reizigers' die Karl Baedeker schreef en die zijn zonen, na zijn dood in 1859, bleven uitgeven. In 1839 publiceerde Baedeker de eerste gids over België, met onder meer een uitvoerige beschrijving van het Antwerpse museum. Er volgden geregeld nieuwe edities, zoals in 1886, toen er een herziene Franse uitgave op de markt kwam. Misschien is dat de editie die de dame door het museum leidt.

Ze is via de monumentale inkom, met de schilderijen van Nicaise De Keyser, op de eerste verdieping beland en bevindt zich nu in het *musée ancien*. In zaal I is Peter Paul Rubens dé sterattractie, met maar liefst drie monumentale altaarstukken: rechts de *Aanbidding door de koningen*, links de

Lanssteek en naast de toegangsdeur het *Doopsel in de Jordaan*. Ze zijn op het schilderij niet te zien, maar in de Baedeker kunnen we de beknopte commentaren lezen van de Franse criticus William Bürger. Wel zichtbaar zijn het enorme Bijbelse tafereel van Theodor Boeijermans, de dekenstoel van Rubens – nu in het Rubenshuis –, de heilige

Henri Van Dyck, [Interieur van het academiemuseum](#), 1886, olieverf op doek, 87 x 114 cm, KMSKA, inv.nr. 1141

Karl Baedeker, [Belgique et Hollande: manuel de voyageur](#), 12 ed., Leipzig, 1886, Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

Zoals de dame dwaalde ook Vincent van Gogh in 1886 door het museum.

Sebastianus van Artus Quellinus II, de Rubensbuste van Georg Petel en – prominent in het midden – het geweldige *Amazone in gevecht met een panter* van de 19de-eeuwse Duitse beeldhouwer August Kiss. In Zaal II zien we opnieuw een 19de-eeuws marmer – *Het meisje met de kinkhorens* van Joseph De Bay – met daarnaast wanden boordevol schilderijen van oude meesters. We herkennen werk van Anthony van Dyck en opnieuw Rubens: de *Laatste communie van de heilige Franciscus* en de heilige Theresia van Ávila, volgens Baedeker een van de fraaiste late Rubensen.

Ook Vincent van Gogh dweepte met het werk van Rubens. Zoals de dame op het doek van Henri Van Dyck dwaalde ook hij in 1886 door het museum. Van Gogh volgde toen les aan de academie en kwam vaak in het museum om Rubens te bestuderen. *Ste Thérèse au purgatoire* was zijn favoriet. De vrouwenkoppen vond hij zo mooi dat hij op zoek ging naar een blondharig model. Dat vernemen we in zijn brieven. Maar dat is een ander verhaal.

WIJ TIPPEN

Kamel Daoud, *De schilder die de vrouw verslindt*. *Over de vrouw, het naakt en verlangen*, AmbolAnthos Amsterdam, 2019, 184 p., ISBN 9789026347382

De Algerijnse schrijver Douad brengt een nacht door in het Picasso Museum in Parijs. Daar is de tentoonstelling 'Picasso 1932. Année érotique' te zien. In die nacht filosofeert Douad bij Picasso's schilderijen over erotiek, het lichaam, kunst en de functie van het museum.

Edmund de Waal, *De haas met ogen van barnsteen*. *Een verborgen erfenis*, vertaald door Paul Bruijn en Peter Verstegen, De Bezige Bij, Amsterdam, 2015, 336 p., ISBN 9789044347531

In dit boek volgt Edmund de Waal het lot van een collectie netsukes, van Wenen over Parijs tot Tokio. De Japanse figuurtjes van ivoor of hout werden eind 19de eeuw gekocht door Charles Ephrussi, een schatrijke joodse graanhandelaar uit Odessa. Als veertig jaar later de nazi's Wenen bezetten en het bezit van de Ephrussi's confisqueren, is het lot van de collectie onzeker.

Van de originele Engelse versie bestaat een audioboek: *The Hare with Amber Eyes*, Macmillan Audio, verteld door Michael Maloney, 10.30 uur. www.audiobooks.com

DE SCHILDER OVER ZIJN LIEF: HET BOEK

Welke kunstwerken uit de collectie van het KMSKA inspireren kunstenaars vandaag? En waarom?

DOOR ERIC RINCKHOUT
PORTRETFOTO DOMINIQUE PROVOST

Jan Vanriet (1948) heeft iets met boeken. Hij is niet alleen een gretige lezer van fictie en non-fictie, hij houdt ook van mooie boeken. Bovendien maakt hij bij al zijn tentoonstellingen een tot in de puntjes verzorgd kunstboek en heeft hij intussen jarenlange ervaring als 'illustrator' van boeken. Of beter: interpretator.

Radetzkymars is een legendarische roman van Joseph Roth uit 1932. Els Snick maakte een nieuwe vertaling met tekeningen van Jan Vanriet en een nawoord van Geert Mak.

'Ik had niet gedacht dat ik nog eens een roman zou illustreren,' vertelt Jan Vanriet in zijn atelier in Antwerpen. 'Hoewel ik iets tegen het woord "illustreren" heb. "Interpreteren" is beter. In het verleden heb ik dat vaker gedaan: van *Dood in Venetië* van Thomas Mann in 1978 tot de verhalenbundel *Rode regen* van Cees Nooteboom in 2007.'

'Ik heb altijd geprobeerd tekeningen te maken die als kunstwerk op zich kunnen bestaan. Anderzijds vind ik dat ik me ondergeschikt aan de tekst moet opstellen: ik mag niet té aanwezig zijn in het boek, hoewel dat toch onvermijdelijk is (*lacht*). Mijn tekeningen mogen de aandacht voor de tekst niet wegnemen, terwijl ik wel mijn bijdrage aan de tekst wil leveren.'

Jan Vanriet, *Radetzkyars - Adieu*, [2020], aquarel op papier, 41 x 32 cm, courtesy of the artist

Dodenmars

***Radetzkyars* ligt je na aan het hart?**

‘Ik heb heel veel van en over Joseph Roth gelezen, inclusief zijn briefwisseling. Ook zijn vriend Stefan Zweig lees ik graag. Zijn boek *De wereld van gisteren* is een inspiratiebron geweest voor mijn

Radeloos geluk [een boek uit 2018 met bespiegelingen en herinneringen, nvdr]. Ik heb veel affiniteit met de cultuur en het tijdperk waarin zij leefden: Wenen en Midden-Europa in het interbellum. De parallellen tussen *Radetzkyars* en onze tijd zijn bovendien opvallend.’

Welke parallellen?

‘Wat mij in dat boek opvalt, is de façade die mensen optrekken. Mensen willen belangrijk overkomen maar betekenen uiteindelijk niets. Instellingen blijken van bordkarton te zijn. Het is allemaal schijn geweest. Dat merken we in ons eigen land nu toch ook: enerzijds doen politici zich voor als staatslieden, anderzijds ontbreekt elke visie.’

Radetzkymars sluit nauw aan bij je fascinatie voor de mens als speelbal van ideologieën.

‘*Radetzkymars* gaat over een maatschappij die uiteenvalt. Niet alleen de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie implodeert, er doen zich na de Eerste Wereldoorlog aardverschuivingen voor in de hele Balkan. Tegelijk is er de toen heersende multiculturaliteit. Zweig en Roth waren niet alleen geïntegreerde joden in het Wenen van toen, zij hebben die hele cultuur mee gemáákt. Zij wáren die cultuur. En zie dan wat er met hen gebeurt.’

‘Bovendien is *Radetzkymars* een meesterlijk geschreven boek. Er is bijvoorbeeld de scène van het bal in een provincienest. Als men verneemt dat Frans Ferdinand neergeknald is in Sarajevo, begint het orkest de dodenmars van Chopin te spelen. Opeens wordt het tempo versneld en gaan de Hongaarse edelen demonstratief dansen: op die manier uiten ze hun vreugde omdat de Oostenrijkse aartshertog is vermoord. De Oostenrijkers zijn verbijsterd: die beseffen plots hoe artificieel de staatsconstructie en de omgangsvormen zijn.’

Welke scènes heb je gekozen om te tekenen?

‘Dat moet niet eens spectaculair zijn: massascènes, maar evengoed iets heel intiems. Ik heb vooral fragiele, vereenzaamde mensen getekend, ook keizer Frans Jozef. Ik heb veel plezier beleefd aan het onderzoekwerk: op internet ben ik gaan zoeken naar informatie over bordelen in Wenen rond 1900 en militaire uniformen van de keizerlijke garde, maar evengoed naar lingerie en landschappen. Hoe zag een dorpje er bij de Pools-Russische grens toen uit?’

‘Mijn grootste bewondering gaat misschien wel naar de literatuur, hoewel mijn bewondering voor de schilderkunst ook zeer groot is.’

— Jan Vanriet

Spleen

Je hebt altijd al iets met Het Boek gehad. Hoe verhoudt de schilder zich tot de schrijver?

‘Van jongs af ben ik verliefd geworden op alles wat gedrukt is. Ik ben snel boeken beginnen te kopen, gefascineerd als ik was door schrijvers. Mijn grootste bewondering gaat misschien wel naar de literatuur, hoewel mijn bewondering voor de schilderkunst ook zeer groot is (*lacht*). Dat ligt nogal voor de hand.’

‘Mijn grote vriendschappen tot op vandaag zitten in de literatuur: Cees Nooteboom en Stefan Hertmans. Vroeger waren dat Hugo Claus, Eddy van Vliet en Nic van Bruggen. Hugues Pernath heeft veel voor mij betekend: die heeft mijn carrière als schilder op gang getrapt door mij begin jaren 1970 bij Lens Fine Art binnen te loodsen. Ik kende die galerie niet eens. Ik schreef en publiceerde gedichten voordat ik schilderde. En de laatste tijd steek ik veel meer tijd in schrijven dan in schilderen.’

Zijn schrijven en schilderen voor jou communicerende vaten?

‘Er is een periode van schilderen en een periode van schrijven. In principe staan ze los van elkaar. Maar de man die beide doet, is wel dezelfde. Men zegt dat er een sfeer van *spleen*, *saudade* en melancholie in mijn werk zit. Dat klopt: zowel in tekst als in beeld.’

‘Ik schuif normaal het ene niet door naar het andere. Eén uitzondering is de dichtbundel die binnenkort uitkomt: *Heldenleven*, de autobiografie van mijn jeugd. Bij de gouaches ben ik gedichten beginnen schrijven. Daar loopt het door elkaar.’

Verliefdheid

Laten we het toch ook over schilderkunst hebben. Wat zijn jouw grote inspiratiebronnen?

'Ik kwam als kind al graag in het KMSKA. Ik herinner me nog de grote Ensor die er hing: *De intrede van Christus in Brussel*. Op mijn tentoonstelling *Closing Time* [Jan Vanriet in dialoog met de KMSKA-collectie net voor de sluiting, 2010, nvdr] heb ik *De laatste dag* van Alechinsky doelbewust op dezelfde plek gehangen. Het was zijn antwoord op Ensor. Vier jaar geleden heb ik mij ook door Ensor laten inspireren: ik heb vier enorme biefstukken

geschilderd op een vergelijkbaar formaat als *De intrede*, met als titel *Vive la Sociale!* Mijn hommage aan Ensor.'

Aan welke schilders heb je veel gehad?

'Ik ben een veelvraat. Ik kan ook met bewondering kijken naar schilders die stilistisch helemaal anders zijn dan ik en genieten van het scala dat het museum mij aanbiedt. *Man van Smarten* van Albert Bouts, bijvoorbeeld. Alleen al de titel is mooi. Natuurlijk is er de *Heilige Barbara* van Jan van Eyck

Jan Vanriet, *Salted Meat - Vive la Sociale!*, 2014, olieverf op doek, 200 x 550 cm, CORPO, Centre for Modern and Contemporary Art of Castilla-La Mancha, Toledo

**‘Er is zoveel, de KMSKA-
collectie is zo inspirerend.’**

— Jan Vanriet

De Intrede van Christus in Brussel van James Ensor. Zaalzicht uit 1976, Archief KMSKA

en zijn er de Ensors en het werk van Jean Brusselmans. De schilderijtjes die Henri De Braekeleer maakte van een vrouw op de rug gezien zijn buitengewoon. Er is zoveel, de KMSKA-collectie is zo inspirerend. Door *Closing Time* heb ik veel onbekend werk leren kennen: zo was het fascinerende stilleven van Adriaen Coorte een echte ontdekking [cover ZAAL Z 28, nvdr]. Het gaat niet alleen om techniek, maar ook om uitstraling. Het is als een verliefdheid, je voelt je aangetrokken. Punt.'

Radetzkymars van Joseph Roth, vertaald door Els Snick, is een uitgave van Van Oorschot, Amsterdam. **Heldenleven. Gedichten en gouaches van Jan Vanriet** wordt gepubliceerd door Polis, Antwerpen. De tentoonstelling **Jan Vanriet. Collected Stories** is gepland voor midden september in Galerie De Zwarte Panter, Antwerpen. www.dezwartepanter.com

WIJ TIPPEN

Koen Peeters, **Kamer in Oostende**, De Bezige Bij, Amsterdam, 2018, 271 p., ISBN 9789403160504.

Met schilderijen van Koen Broucke

Je beleeft het verleden intenser door de ogen van kunstenaars als Spilliaert, Ensor en Permeke. Daar raken schrijver Koen Peeters en schilder Koen Broucke van doordrongen tijdens hun Oostendse bezoeken: 'In schrijfkamers, boeken en schilderijen blijft de kracht van gedane zaken bewaard.'

Jan Vanriet, Heldenleven 12 - Patrimonium, (2019), gouache op papier, 30 x 24 cm, courtesy of the artist

Klimaatverandering

Een van de belangrijkste redenen om het museumgebouw te renoveren was de verouderde klimaatinstallatie. Een goed klimaatsysteem zorgt ervoor dat we onze kunstwerken in optimale omstandigheden kunnen tonen en bewaren. Het Nederlandse bedrijf Royal Haskoning ontwierp een state-of-the-art klimaatsysteem op maat van het nieuwe museum. Dat systeem is sinds april aan het proefdraaien, een jaar lang. Zo kunnen we voor elk seizoen het perfecte binnenklimaat garanderen.

Nieuws uit het museum en over projecten waar het KMSKA bij betrokken is. In sneltreinvaart.

KLEINE LETTERS

REDACTIE: WENKE MAST

Nieuwe aanwinst: 2+5 Jozef Van Ruyssevelt

Dit voorjaar kocht het KMSKA twee werken van de schilder en graficus Jozef Van Ruyssevelt (1941-1985). Het gaat om *May voor het venster* en *Het licht verplaatst zich*. Ze komen uit de collectie van de weduwe van de kunstenaar, May Suijkerbuijk. Zij schonk aan het museum bovendien vijf schetsboeken die een goed idee geven van het creatieve proces bij haar man. En een uitgebreide diareeks toont hoe de kunstenaar met licht, kleur en vorm aan de slag ging.

In restauratie: vier bustes

Vier marmeren borstbeelden uit de museumcollectie krijgen momenteel een restauratiebehandeling in het Atelier Steensculptuur van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) in Brussel. De bustes waren voornamelijk vuil: ze vertoonden vlekken en zichtbare sporen van oude herstellingen. Daarnaast verstoorden ontbrekende delen en oude lacunes hun leesbaarheid. In het voorjaar van 2021 zou de restauratie afgerond moeten zijn.

Clara Peetershof

Sinds kort hebben het plein en de tuin rond het museum een nieuwe naam: Clara Peetershof. Daarmee gaat de Stad Antwerpen in op de oproep van radio- en tv-maker Sofie Lemaire om meer straten en pleinen naar vrouwen te noemen. En terecht: de Antwerpse schilder Clara Peeters ontwikkelde in de 17de eeuw als een van de eersten het stilleven als zelfstandig genre. Wereldwijd worden veertig werken aan haar toegeschreven. Met *Stilleven met vis* heeft ook het KMSKA een werk van de vrouwelijke grootmeester in huis.

Tussen kunst & quarantaine

In volle coronacrisis bedacht de Amsterdamse communicatiespecialiste Anneloes Officier een Instagram-challenge die, net als covid-19 zelf, viraal ging. Het idee is simpel: kies een kunstwerk en beeld het uit met behulp van drie attributen die je thuis kan vinden. Het leverde heel wat creatieve en vaak hilarische interpretaties op. Het Instagram-account @tussenkunstenquarantaine had bij het ter perse gaan van dit nummer meer dan 271.000 fans over heel de wereld. Onder meer onze collega Elena Gontcharova als Rik Wouters' *Vrouw in het wit* uit de KMSKA-collectie zit erbij.

Ga zeker eens kijken:

www.instagram.com/tussenkunstenquarantaine

Ook het museum dankt de zorg!

Overall in ons land hingen dit voorjaar mensen witte lakens uit hun ramen. Een eerbetoon aan de zorgverleners, die in volle coronacrisis alles op alles zetten om het virus in te dijken. Het museum bleef niet achter. Begin april hesen we voor het eerst de vlaggen op het KMSKA. Want ook wij wilden de zorgsector – en alle andere helden die moedig bleven doorwerken – een hart onder de riem steken. Op de mooiste gevel van 't stad!

ANTIEKE TRAGEDIES IN BEELD

DOOR PATRICK DE RYNCK

Tweeluik was al in de allereerste ZAAL Z een rubriek en bleef sindsdien trouw op post, elk nummer opnieuw, dankzij KMSKA-medewerker Nanny Schrijvers, die eind vorig jaar met pensioen ging. Het principe is even eenvoudig als ijzersterk, al zeggen we het zelf: we nemen een internationale tentoonstelling, we bekijken het thema en we gaan na wat daar in de KMSKA-collectie over te vinden is. Dat leverde in die acht jaar al tal van artikels over vaak onbekende collectiestukken op.

Het basisidee achter Tweeluik blijft onverkort overeind, maar we breiden het voortaan uit: we vertrekken van wat zich voordoet – de actualiteit in ruime zin, een idee van een ZAAL Z-redacteur of -lezer – en vragen ons af: wat heeft de KMSKA-collectie daarover te vertellen en te tonen? Dat kan nog altijd een (internationale) tentoonstelling zijn, maar ook een frappant boek, een (filosofische) gedachte, een (historische) gebeurtenis...

Dit themanummer gaat over lezen, boeken en beeldende kunst. Redacteur Patrick De Rynck, classicus van geboorte, ging in de collectie oude kunst op zoek naar verbeelde verhalen uit de *Metamorfosen* van de Romeinse dichter Publius Ovidius Naso. Onlangs (2017? 2018? 2019?) vierden we Ovidius' 2000ste sterfdag. U krijgt op de volgende bladzijden een klassiek minidefilé. Een combinatie van Tweeluik en een beeldenkatern zoals ZAAL Z er al een paar bracht.

Jacob Jordaens, *Meleager en Atalanta*, 1617-1618, olieverf op doek, 152 x 120 cm, KMSKA, inv.nr. 844

Meleager: 'In partem veniat mea gloria tecum'

'Ik wil mijn roem met jou delen'

Girl power in het Oudgriekse Calydon. Een bende Bekende Helden jaagt vergeefs op een borstelharig, vuurspuwend, schuimbekkend, oogstverwoestend everzwijn. De ene vrouw, Atalanta, raakt het monster wel en de verliefde Meleager maakt de karwei en het beest af. Atalanta krijgt van hem de zwijnskop cadeau. Tot mannennijd van zijn nonkels. Kijk naar hun gretige handen bij de everkop en het blikkenspel. Meleager, schouder aan schouder met Atalanta, vermoordt zijn ooms straks met zijn zwaard. Hij tekent zo z'n doodvonnis. Zijn moeder wordt zijn beul. Atalanta is bij Ovidius dan allang uit beeld. (*Metamorfosen*, 8, 267-532)

Kerstiaen de Keuninck, *Landschap met Diana en Actaeon*,
(vóór 1633), olieverf op paneel, 31,7 x 51,5 cm,
KMSKA, inv.nr. 876

'Pervenit in lucum. Sic illum fata ferebant'

'Hij komt bij de heilige plek. Zijn lot bracht hem daar'

Oeps. Komt hij van achter het rode, onhandig opgehangen gordijn? Het is te laat. Actaeon, jager in middag-pauze, dwalend door bos en dal, zag net de badende Diana en haar even naakte nimfengroep. Onverhoeds. Zijn toevallige voyeurschap is een tragische dwaling. Diana, ongezien meedogenloos, maakt van Actaeon een hert dat door zijn eigen honden in stukken wordt gereten. Bij De Keuninck speelt de scène zich af bij een bacchische pronkfontein in etages. Een Fremdkörper in het landschap.

(*Metamorfosen*, 3, 143-252)

Abraham Govaerts en Frans II Francken,
De ontvoering van Europa, 1621, olieverf op paneel,
 81,8 x 75 cm, KMSKA, inv.nr. 903

'Oscula dat manibus. Vix iam, vix cetera differt'

'Hij geeft kusjes op haar handen. Met de rest kan hij nauwelijks nauwelijks nog wachten'

Blind date in Fenicië, Libanon. Een sneeuw witte stier op een warm strand. Luid loeiend, statig stappend. Dartelend om een groep vriendinnen. Rollebollend in de gouden zandgrond. De borst vooruit, de kop vredevol. Mooi en niet agressief. Het zijn bij Ovidius de verleidings-trucs van stiergod Jupiter. Prinses Europa, niet langer

bang, tooit het goddelijke rund met bloemen. Ze klimt op de stierenrug. En dan is het te laat. De stier zwemt met haar naar Kreta, een wereldrecord. Alleen de vogels lijken bij Govaerts onrustig. Stier Jupiter kijkt verlangend naar het water. Het bezonde pad ligt voor hem open. (*Metamorfosen*, 2, 836-875)

Roelant Savery, *Orpheus en de dieren*, 1617,
olieverf op doek, 84 x 139 cm, KMSKA, inv.nr. 5013

'Inque ferarum / concilio medius turba volucrumque sedebat'

'Te midden van de wilde dieren en een massa vogels zat hij daar'

The voice. Wie op dit doek de nieuwsgierige blik van veel van Saverys dieren volgt, vindt hem wel. Onder de middenboom, bij de kameel, in het klein: de goddelijke zanger Orpheus. Die verloor een tijd geleden zijn Eurydice. Door zijn schuldige, verliefde blik. Met zijn treurmuziek verlokt Orpheus volgens Ovidius eerst bomen, en hier dus ook volop dieren. Het lijkt een aards paradijs, een zomers natuurfestival, een *Yesterdayland*. Zonder, godbetert, *social distancing*. [*Metamorfosen*, 10, 1-147]

Paul Bril, *De ontvoering van Ganymedes*,
z.d., olieverf op paneel, 26,7 x 34,4 cm,
KMSKA, inv.nr. 5089

'Nec mora, percusso mendacibus aëre pennis...'

'Zonder te talmen doorkliefde hij met zijn leugenvleugels
de lucht...'

Fly like an eagle. De roodgemantelde man met het trio
honden onderaan wijst onze blik de weg. Ook de ruige
rots-met-kasteel en de ranke boom rechts helpen
onze ogen een handje. En de ruiter bij de boom ziet het
bizarre vliegduo ook, in de ijle lucht: een arend met in
zijn vleugels niets minder dan een kind. 't Is een jongen.
Jupiter voert Ganymedes naar zijn hemel, de Olympus.
Om daar, vreemd genoeg, zijn privébutler te worden.
Zegt Ovidius en passant. Wij denken er het onze van.
[*Metamorfosen*, 10, 155-161]

Anoniem, *Landschap met Procne en Philomela*,
2de kwart 16de eeuw, olieverf op paneel, 29 x 43,6 cm, KMSKA, inv.nr. 5136

'Tectoque profanus / incubuit bubo thalamique in culmine sedit'

'Een onheilspellende uil nestelde zich op hun dak en zat in de nok boven hun huwelijksbed'

Wat volgt is niet voor gevoelige lezers. Pure horror. Man trouwt met vrouw. Man en vrouw krijgen zoontje. Man wordt verliefd op haar zus, viert zijn lusten bot. Man verkracht zus, snijdt haar tong af, vergrijpt zich nog eens aan haar en sluit haar op. Zus maakt een tapijt met haar droeve verhaal erin verweven. Vrouw ontdekt de waarheid. Vrouw en zus nemen wraak: ze serveren de man zijn eigen zoon. Smullende man wordt graf van zijn kind.

In de periode van de uitvinding van het (panoramische) landschap brengt een onbekende schilder enkele episodes uit Ovidius' gruweltragedie in het klein in beeld. Erg populair was het familiedrama in de beeldende kunsten niet. [*Metamorfosen*, 6, 421-674]

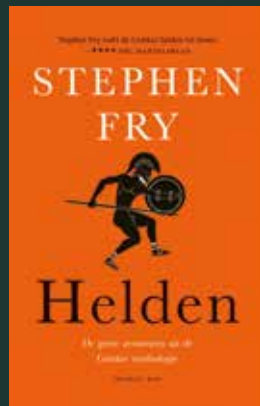
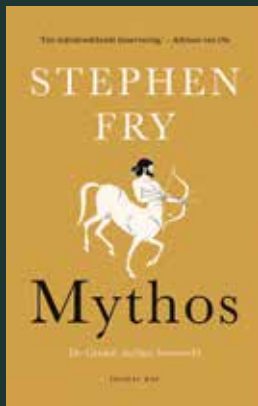

Peter van Halen, *Het bad van Diana en Callisto*,
olieverf op doek, 73,5 x 57 cm, KMSKA, inv.nr. 5086

***'Illa quidem pugnat. Sed quem superare puella /
quisve lovem poterat?'***

'Zij vecht wel terug, maar kan een meisje,
kan iemand het halen van Jupiter?'

Hoe laf kan een man, een god, zijn? Jupiter neemt de gedaante van Diana aan om Diana's jachtvriendin Callisto te verkrachten. Te bezwangeren. (Het begin van de *Metamorfosen* is een resem van verkrachtingen.) In de badscène negen maanden later – Callisto durfde haar kleren niet af te leggen en wordt daartoe gedwongen – ontdekt het gezelschap Callisto's bolle buik. Haar 'zonde' die even later een zoontje wordt. Diana is meedogenloos: ze verstoot Callisto. Juno, Jupiters vrouw, verandert haar in een berin. (*Metamorfosen*, 2, 409-507)

WIJ TIPPEN

Stephen Fry, **Mythos**, Thomas Rap, Amsterdam, 2018, 424 p., ISBN 9789400406162

Stephen Fry, **Helden**, Thomas Rap, Amsterdam, 2019, 475 p., ISBN 9789400402935

In het aparte genre 'hervertellingen van antieke mythen' spant Stephen Fry, Great Britain's wonderboy, de recente kroon. Fry is een absolute fan van de oude verhalen, die hij omturnd tot sprinkelende story's van vlees en bloed die zich tegelijk in onze tijd lijken af te spelen. Daar neemt hij de ruimte voor. Geheimtip: in 'Helden', zijn tweede volume, is Fry overigens beter op dreef dan in 'Mythos', maar dit geheel terzijde.

Ovidius, **Metamorphosen**, vertaald door M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum-Polak & Van Gennepe, Amsterdam, 1993 en vele herdrukken, 459 p., ISBN 9025330983
Van een steadyseller gesproken. Tienduizenden exemplaren zijn er al verkocht van Marietje d'Hane-Scheltema's vertaling in verzen van Ovidius' meesterwerk, die intussen alweer een kleine dertig jaar oud is. Wie de 'Metamorphosen' leest, ontdekt wat voor een beperkt groepje verhalen almaar werden hernomen in de beeldende kunsten. Er ligt hier nog volop inspiratie...

Heeft u een vraag of voorstel bij deze rubriek?
Mail naar zaalz@kmska.be

Over onverwachte hoeken en kanten in musea. Over bijzondere ontmoetingen en opmerkelijke medebezoekers.

KELDERSCHATTEN

DOOR SYLVIE DHAENE
PORTRETFOTO MICHIEL DEVIJVER

Lente 2009. Ik beland in een kelder van een huis wiens laatste bewoner niet meer was. Als directeur van een museum over het leven van alledag overkomt me dat in die jaren wel vaker. Kinderen die ouderlijke huizen moeten leegmaken, durven al eens naar een museum te bellen. Soms beschroomd aftastend of er een eventuele aankoop zou inzitten, in een ander geval in de stellige overtuiging dat hetgeen ze je aanbieden uniek of minstens zeldzaam is.

Bij één categorie van bellers houd je als museum altijd een beetje meer je adem in: zij die zich bekom-

meren om de nalatenschap van een verzamelaar. Zoals u ongetwijfeld weet, bestaat er niets, maar dan ook niets ter wereld waarvan je geen verzameling kunt aanleggen: van sigarenbandjes, kotszakjes, uiltjes, navelpluis, hete sausjes tot wieldoppen of, voor de meer kapitaalkrachtigen, oldtimers en uiteraard ook kunst en antiek. Noem maar op!

Ook deze keer was er een verzamelaar in het spel. Op basis van de eerste beschrijvingen van de beller kon ik vermoeden dat deze verzameling behoorlijk out of the box, hybride, uitbundig én vooral zeer uit de kluiten gewassen was. Het ging over duizenden en duizenden objecten. Nee, een inventaris was er niet echt, wist de beller. De verzamelaar had jarenlang rommelmarkten en kringloopwinkels afgeschuimd en had ook niet gearzeld om objecten uit het grof vuil bij de burens op straat te redden van de vernietiging in het containerpark. De hele verzameling stond uitgestald, verspreid over het ouderlijke huis. Met als hoogtepunt de kelder-ruimtes. Het leek te gaan over een levenswerk. Dat verdiende op zijn minst onze blik en een bezoek.

De helft van de Kruithofcollectie is intussen opgenomen in de collecties van het MAS, om gedachten en gevoelens over de waarde van dingen aan te wakkeren. De kunstenaars Benjamin Verdonck en Guy Rombouts gaan er als eersten mee aan de slag. Hun Dingen-installatie zal te zien zijn tot 1 mei 2022.

www.mas.be/nl/dingen

Het Antwerpse museum biedt de andere helft aan als 'grondstof voor de toekomst'. Wie kandidaat is voor één of meer 'dozen', zie www.mas.be/nl/kruithof

Wij daarheen. De kelderschatten bestonden zoals verwacht niet uit exquise wijnen. Wel uit honderden, nee duizenden, *vins de tables* die samen een *grand cru*-totaalbeleving boden. Hier openbaarde zich voor mij wat Julian Spalding als *'the poetic museum'* omschreef. Het geheel had iets sacraals, iets intiems, iets ongrijpbaars. Ik voelde er de eigengereidheid en oncontroleerbare bezieling van de maker. Ik hoorde zijn stem. Ik las lichtheid, vrolijkheid, maar ook weemoed en nostalgie in de handgeschreven of getypte gedachten die her en der als museumlabels tussen de volgestouwde rekken hingen.

Tot op de dag van vandaag blijft dat kelderbezoek voor mij een onovertroffen ervaring. *Museum Primrose* zal altijd buiten categorie zijn, het was een filosofisch traktaat in 3D-uitvoering. Het was een eer om er de laatste bezoeker te mogen zijn. Ik blijf er zijn maker erkentelijk voor.

Dank u, Jaap Kruithof. Het is voor altijd in mijn geheugen gegrift, dat leefhol van u, zoals u het zelf omschreef.

Sylvie Dhaene is directeur van Iedereen leest. Voordien leidde zij het Gentse Huis van Alijn, dat zich onder haar leiding metamorfoseerde tot een museum over het dagelijks leven.

WIJ TIPPEN

Bij de expo *Dingen* verschijnt opnieuw het essay **Bewaren** van Jaap Kruithof, met een inleiding van Leen Beyers en uitleidingen van Octave Debary, Benjamin Verdonck en Guy Rombouts. **Uitgave BAI voor MAS, Antwerpen, 2020, 64 p., ISBN 9789085868071**

Michael Gross, *The Secret Story of the Lust, Lies, Greed and Betrayals that made the Metropolitan Museum of Art - Rogues' Gallery*, Broadway Books, New York, 2010, 576 p., ISBN 978-0767924894

In dit boek schetst Gross een schaduwkant van het belangrijkste museum van de VS. Culturele filantropen als J. Pierpont Morgan, John D. Rockefeller jr. en Anna Wintour van Vogue hebben 'The Met' gemaakt en/of gekraakt: 'Behind almost every painting is a fortune and behind that a sin or a crime'... Museale gossip ten top!

Het Rijksmuseum vroeg en kreeg bij zijn heropening een strip over de belangrijkste Hollandse schilder van de 17de eeuw.

DE REMBRANDT VAN TYPEX

DOOR ROEL DAENEN
 PORTRETFOTO DOOR RINGEL GOSLINGA

Drie jaar lang heeft hij eraan gewerkt, met bovendien een dwingende timing. Bij de opening van het Rijksmuseum in 2013 moest Typex' *Rembrandt* klaar zijn. Een stripboek over leven en werk van een van de beroemdste beeldend kunstenaars van de Lage Landen, tot daar aan toe. Maar op vraag van het Rijksmuseum, dat dan ook nog eens koos voor een stripmaker die bekendstaat om zijn hoog rock-'n-roll-gehalte: Typex. Klinkt dat niet als het begin van een goed verhaal?

Laten we beginnen zoals het hoort. Typex is een Amsterdamse stripmaker en illustrator (1962), die zijn sporen heeft verdiend met illustraties in kwaliteitsbladen en -kranten: *Vrij Nederland*, *NRC*, *de Volkskrant*, *VPRO*, *OOR*, *Zone 5300*... Daarnaast heeft hij een resem stripverhalen op zijn naam staan. Zo leverde hij twee jaar terug een monumentale en in veel andere opzichten indrukwekkende biografie van meer dan 500 pagina's over Andy Warhol op, een pil die prijzen en vertalingen kreeg. Maar eerst *fast backward* naar 2013. Want toen kwam Typex' eerste grote biografie uit. Die is intussen vertaald in meer dan vijftien landen en bekroond met onder andere de prestigieuze Willy Vandersteenprijs. Over zijn *Rembrandt* willen we dus meer weten. (Warhol is voor een andere keer.)

We beginnen op de flap van het boek. Daar omschrijft Marijn Schapelhouman, senior conservator tekeningen van het Rijksmuseum, *Rembrandt* als een 'ongemeen rijk prentenboek voor gevorderde kijkers.' Wat bedoelt hij?

Typex: 'De collectie van het Rijksmuseum bevat inderdaad veel grafiek van Rembrandt, zoals etsen en tekeningen. Marijn was ook degene die mijn schetsen als eerste zag, en er commentaar op gaf. Dat ging niet zozeer over de *inhoud*, wel over de historische accuratesse. Een voorbeeld: in een bepaalde

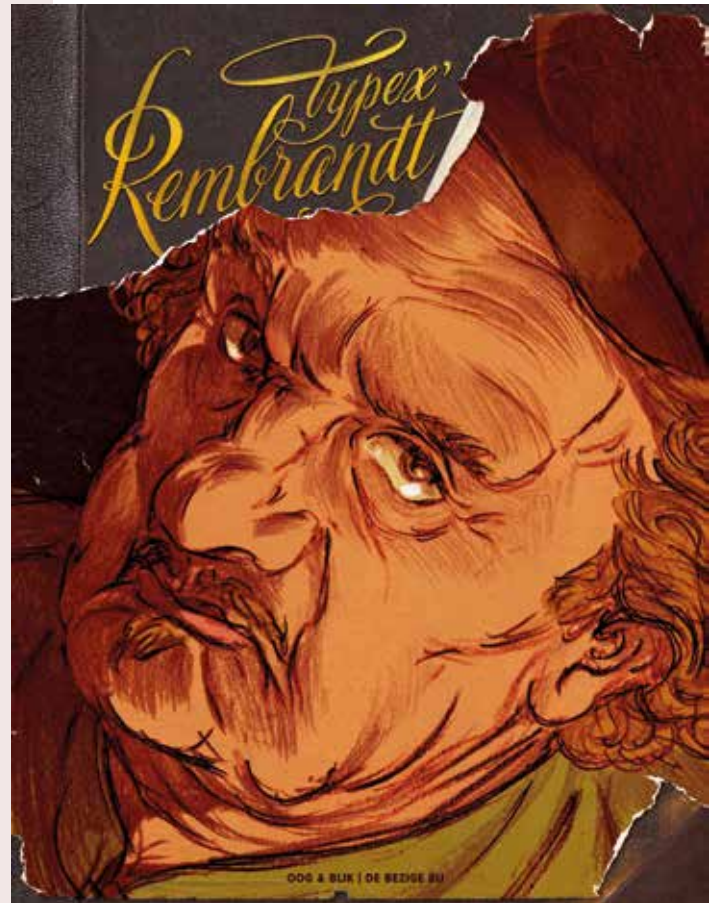

MUSEA EN STRIPS: EEN BEGINNENDE RELATIE?

Bij het lezen van *Typex' Rembrandt* denkt menig lezer ongetwijfeld: *faut le faire*. *Typex'* boek is niet alleen zonder meer een adembenemende grafische en narratieve krachttroer. Er is ook en vooral het feit dat het Rijksmuseum zijn schouders onder dit uitzonderlijke project zette, naar aanleiding van de *grand* heropening in 2013.

'Uitzonderlijk' is allicht het best passende woord om de relatie tussen musea en de negende kunst te omschrijven. Voor een deel is dat allicht op het conto te schrijven van het feit dat het stripmedium vaak als 'een bastaard' wordt omschreven. Het is geen literatuur pur sang en het leeuwendeel van de stripproductie is ook niet te vatten met enkel (al dan niet betekenisvolle) grafische elementen. Een bastaard, zeer zeker, maar een erg interessante want veelzijdig en ook bruikbaar voor diverse doeleinden. Toch lijkt het erop dat musea – op een paar uitzonderingen na – vooralsnog niet het volle potentieel van strips voor hun publiekswerking en imago hebben ontdekt. Akkoord, er zijn wereldwijd musea (en andere instellingen die zich de naam 'museum' toemeten) aan strips gewijd. Bekende voorbeelden zijn het Musée de la Bande Dessinée in het Franse Angoulême – u kent die naam mogelijks van de prijzen die tijdens het bekendste Europese stripfestival worden uitgereikt – en in eigen land het Belgisch Stripcentrum in Brussel.

Er zijn ook musea die naar aanleiding van een (blockbuster)tentoonstelling eenmalig een album uitbrengen. Zo verscheen recent, naar aanleiding van het Van Eyckjaar in Gent, *De Verloren Van Eyck* met Suske en Wiske in de hoofdrol. En stripmaker Griffo maakte in 2016 *Jheronimus Bosch*, bij de tentoonstelling *Jheronimus Bosch. Visioenen van een genie* in het Noordbrabants Museum in Den Bosch. Deze initiatieven zijn klein bier in vergelijking met wat het Louvre sinds 2002 presteert. Daar wou men 'iets' doen met de vaste collectie, door bruggen te slaan naar andere media. Er werd in de eerste plaats aan stripmakers gedacht. Onder de veelzeggende titel *Un autre regard* kregen aanvankelijk vier gereputeerde auteurs carte blanche om te reflecteren over de collecties en de geschiedenis van het museum. Het jongste verhaal heet *Une maternité rouge* van Christian Lax, eind vorig jaar vertaald als *Moeder met kind*: een jonge Afrikaanse vluchteling waagt er zijn leven om een eeuwenoud beeldje in veiligheid te brengen. In de streek waar hij woont wil een groep moslimextremisten de scepter zwaaien. *Un autre regard*, zeker weten. RD

Cover van *Typex' Rembrandt*

scène vliegt een drinkebroer door het raam van een kroeg. Hij maakte me er dan fijntjes op attent dat er in Rembrandts tijd nog niet zo'n grote ramen bestonden. Waarop ik er dan ramen met van die kleine glazen onderdeeljes van maakte, wat in die scène een nog veel grotere klerezooi oplevert! (lacht) Je moet weten dat we over de 17de eeuw nog een heleboel zaken niet weten. Enne, als de wetenschappers het niet weten: hoe kan ik dat dan?' (lacht)

Lompe Rembrandt

Het cliché wil dat stripmakers een eenzaam beroep hebben. Met andere woorden: hoe heb je het aangepakt om dit verhaal te vertellen?

'Ik heb dit boek inderdaad min of meer alleen gemaakt. Over Rembrandt als persoon is er bijna niets uit de eerste hand bekend. Die info kan op één blad. Akkoord, er is een bibliotheek volgeschreven over zijn werk, atelier en productie. Dat zijn stuk voor stuk beschouwende werken, door en meestal ook voor kunsthistorici. Allemaal goed en wel, maar daarmee heb je dus geen verhaal. Ik heb om te beginnen alles gelezen waar ik de hand op kon leggen, en noteerde wat mij opviel en bruikbaar leek – vaak hele kleine dingen. Met dat basismateriaal – amper een paar A4-vellen – ben ik dan aan de slag gegaan. Ik probeerde mij een scherp beeld te vormen van de persoon Rembrandt. Maar elke verhalenverteller moet zijn personages zelf grotendeels creëren. Je moet bijvoorbeeld echt weten hoe je personage praat, beweegt, hoe zijn of haar mimiek is enzovoort. Het beeld over Rembrandts karakter dat uit de eerstehandsliteratuur opdoemt is, in al zijn beperktheid, niet bijster positief: hij was, naar verluidt, een lompe man met weinig sociale vaardigheden en een relatief klein verbaal vermogen. En daarmee moest ik het dan doen! (lacht) Het personage heb ik – precies omdat we zo weinig over hem weten – gemodelleerd naar een aantal mensen die ik ken. Ik ben, zoals gezegd, begonnen met de historische feiten én met een heleboel van Rembrandts werken als basis – onder meer zijn vele zelfportretten, maar ook tekeningen, etsen en gravures – maar overhand heeft het verhalende het overgenomen. Een verhaal moet immers op zichzelf kunnen staan. Meer bepaald hang ik zijn leven op aan de mensen die hem

'Ik noem het ook graag een autobiografie. Een biografie van Rembrandt dus, maar met veel van mijn eigen persoonlijkheid erin.'

— Typex

hebben omringd: zijn geliefden, vrienden, rivalen en vijanden. Maar ook passanten, opdrachtgevers, de bevolking van Amsterdam enzovoort. Het is dus in zekere zin een sociaal portret. Ik noem het ook graag een autobiografie. Een biografie van Rembrandt dus, maar met veel van mijn eigen persoonlijkheid erin.'

Vandaar dat de officiële titel *Typex' Rembrandt* is? Een detail, zo lijkt het, maar toch.

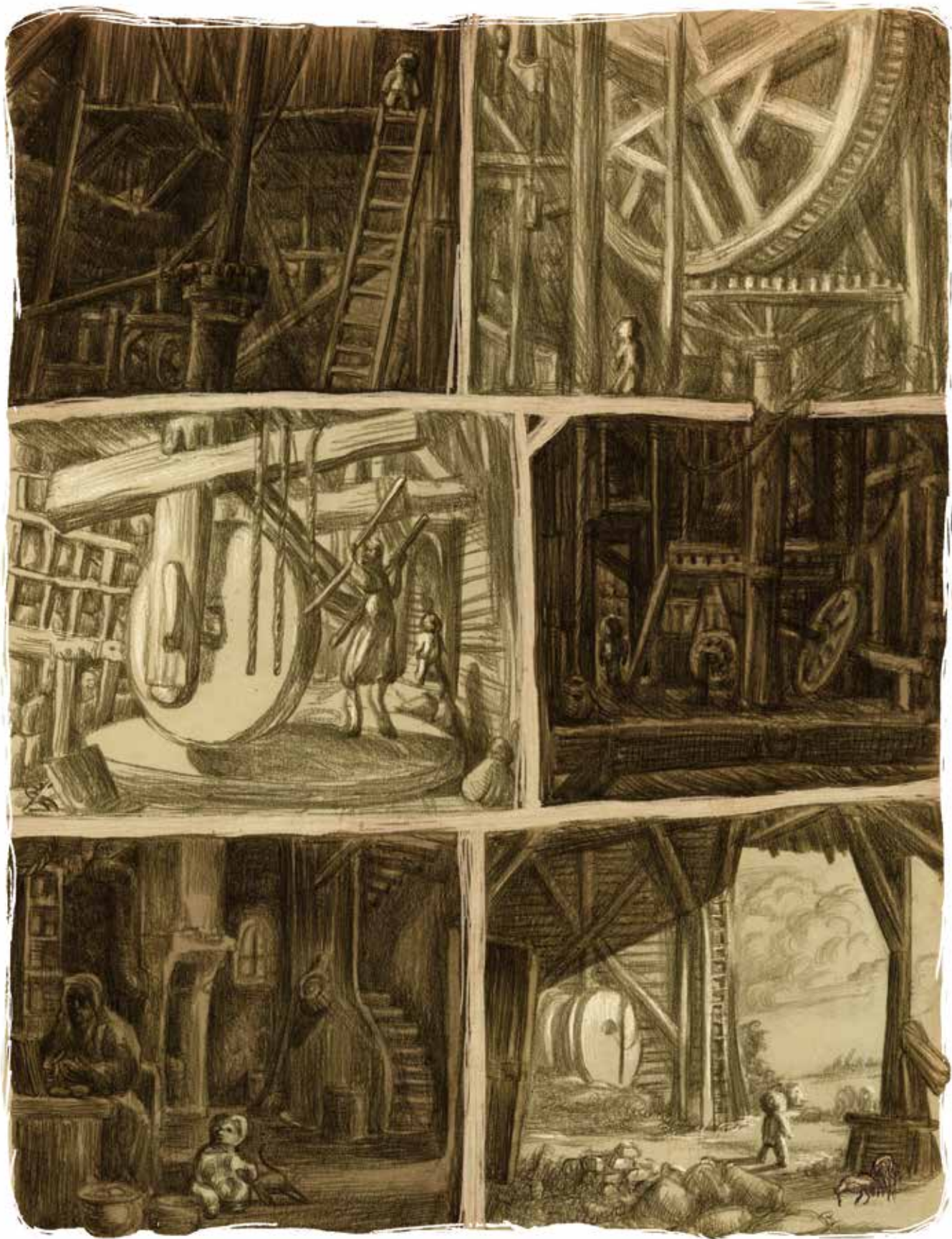
'Inderdaad. Ik had niet de pretentie om dé definitieve biografie af te leveren: dat kan ook helemaal niet. Als je de cover bekijkt, zie je Rembrandts gezicht, met daarachter, met krullerige letters, mijn naam, die tevoorschijn komt door een gescheurd stuk papier. Het is dus inderdaad "slechts" mijn lezing van dit verhaal. Ik hou wel van subtiele knip-oogjes, zoals die cover. Ook in het verhaal: daar laat ik op een bepaald moment de kerels van *De nachtwacht* opdraven; alsof ze zo uit het beroemde schilderij zijn gestapt. Het gaat er dan wel iets minder verheven aan toe.' (lacht hartelijk)

Gewoon nieuwe fictie

Je zette zijn levensverhaal naar je hand.

Voelde je geen schroom om een van de grote monumenten uit de vaderlandse kunst-geschiedenis in te kleuren?

'Nee, joh, op zich maakt het niet zoveel uit of je een verhaal brengt over een held uit de 17de eeuw of over de glazenwasser achter de hoek. Het gaat

‘Er was maar één voorbehoud: het mocht geen educatief boek worden.’

— Typex

over iemands leven, en daar duik je dan als stripmaker in. Je zou kunnen stellen dat er een zware last met de figuur van Rembrandt komt, omdat hij zo’n beroemde schilder en graficus was. Maar ik voelde me erg vrij, want het gaat per slot van rekening over hem. Ik moest niet met hem “vechten”, als kunstenaar. Integendeel, ik heb veel van zijn werk overgenomen en ook naar mijn hand gezet. Je merkt in het boek dat ik een aantal van zijn tekeningen en schilderijen opvoer. Die heb ik allemaal overgetekend op de lichtbak. Ik zag het echt niet zitten om met Photoshop afbeeldingen over te nemen; dan wordt de betovering van de fictie opeens verbroken. Als een werk – of het nou een strip, een roman, een film of wat dan ook is – je als kijker of lezer er echt in slaagt om je mee te trekken, dan ga je samen op avontuur. Het is zoals je een sprookje voorleest en toch zelf ook schrik hebt voor de heks. (*lacht*) Nee dus, schroom voelde ik niet. Het enige wat ik me wel afvroeg, toen ik de vraag van het Rijksmuseum kreeg, was: “Ben ik wel geschikt voor deze klus?” Op dat moment had ik weliswaar al “ja” gezegd. Ik ben als stripmaker en illustrator aan mijn vrijheid gewend. En laat nu dat het antwoord zijn dat ze me gaven: “Precies daarvoor hebben we je gekozen!” Er was maar één voorbehoud: het mocht geen educatief boek worden. Dat is dus, voor alle duidelijkheid, niet het geval. Er zit een heleboel fictie in. Veel van de verhalen over Rembrandt zijn namelijk verzonnen in de 18de eeuw. In die zin breng ik dus niets nieuws, het is gewoon nieuwe fictie.’ (*grijnst*).

Typex’ Rembrandt, Casterman, Doornik, 264 p., ISBN 9789030374398

www.typex.nl

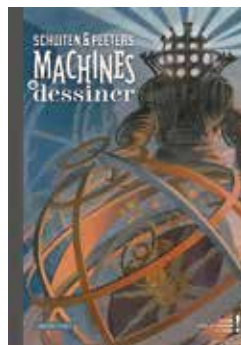
WIJ TIPPEN

De (wereldberoemde) Belgische striptekenaar François Schuiten was in 2015 een jaar lang *artist in residence* in het Parijse Musée des Arts et Métiers. Dit resulteerde o.a. in het cureren van de expo ‘Machines à dessiner’, waarin Schuiten wondermooie en intrigerende objecten uit het depot van het museum integreerde in striptekeningen. Bij de tentoonstelling verscheen een interessante catalogus.

Het nabijgelegen metrostation Arts et métiers in Parijs kreeg naar aanleiding van de expo een nieuwe look, ook ontworpen door Schuiten. Dit blijvende aandenken is beslist een ommetje waard wanneer je in Parijs bent!

François Schuiten en Benoît Peeters, Machines à dessiner, Casterman, Doornik, 2015, 96 p., ISBN 9782203120143

Er verscheen ook een kleurboek met 30 zw/w tekeningen van Schuiten op mooi groot papier (32 x 24 cm): **Machines à colorier**, Atlantic 12 en Les Impressions Nouvelles, Brussel, 2015, 32 p., ISBN 978-2-87449-431-4 www.altaplana.be

NEL, LEZEND

DOOR BERNARD DEWULF

ZAAL Z vraagt *writer in residence* Bernard Dewulf om zijn scherpe blik te werpen op KMSKA-werken. En om die blik in woorden te gieten.

Rik Wouters, [Vrouw in het zwart een krant lezend](#), (1912),
olieverf op doek, 101 × 96 cm, KMSKA, inv.nr. 3296

Huiselijk geluk. Vaak wordt dat hét thema van Rik Wouters' werk genoemd. Evengoed is het licht dat.

Prisma, om het zo te zeggen, van dat geluk en dat licht is Nel, vrouw, model, muze van de schilder. Ze is alomtegenwoordig, en inderdaad vooral in huiselijke omstandigheden.

Zowat het beroemdste is ze intussen als *De strijkster*, een schilderij uit 1912. Maar vaker dan al strijkend heeft Wouters haar al lezend afgebeeld.

Nu eens leest Nel in een boek, dan weer in de krant.

Wellicht het bekendste voorbeeld van het eerste is *Lezende vrouw*, uit 1913. Nel kijkt er in haar fameuze rood-wit gestreepte jurk in een opvallend groen boek. Zoals wel vaker in overvloedig licht.

Vermoedelijk zien we haar in een zittende houding, maar helemaal zeker ben ik daar niet van.

Lezen doen wij, evident, meestal zittend – maar ook weleens liggend. En zittend krijgen we Nel dan ook het vaakst te zien.

Het 'huiselijkst' doet ze dat wat mij betreft in tekeningen allerhande. Die zijn door hun schijnbare terloopsheid het minst geposeerd. Nel wordt als het ware betrappt. Ze is écht verdiept in haar boek of de krant.

Bijvoorbeeld met haar hand tegen haar hoofd, voorovergebogen in concentratie en even van de wereld. Maar ook half aangekleed, met kniekousen aan over haar blote benen, zien we haar zorgeloos lezen in een boek.

Het lijkt me onmiskenbaar, Nel moet graag en veel hebben gelezen. En Wouters moet haar dus ook vaak in leeshouding gezien hebben.

Er bestaat een ontroerend tekenblad met schetsen, dat officieel heet *Zeven schetsen van een vrouw op haar ellebogen*, waar hij Nel in verschillende leeshoudingen laat zien. Verdiept, ontspannen en ook al eens verveeld.

Twee buitengewoon kleurrijke schilderijen tonen Nel zittend aan een tafel naast een klein meisje. Het is niet haar dochter, Nel bleef kinderloos. Alles wijst erop dat ze het meisje leert lezen.

In beide beelden steunen zowel de helpende vrouw als het lerende meisje op hun ellebogen. Ze zijn aandachtig, toegewijd.

Zo heeft Wouters de lezende Nel ook het vaakst afgebeeld.

Een enkele keer kijkt ze verstrooid op uit haar lectuur. Maar of ze nu verdiept is of opziet, meestal blijft Nel iets dromerigs hebben. Zo zag Wouters haar graag.

Nog een enkele keer zien we Nel staande lezen. Zoals in *Vrouw in het zwart een krant lezend*, uit de verzameling van het KMSKA. Zo staande poseert Nel uitdrukkelijker dan in de zittende pose.

Intrigerend is hoe in dit opvallend schetsmatige werk de krant transparant is. Ik zoek er niet te veel symboliek achter, Wouters had ongetwijfeld gewoon picturale redenen. Maar dat wij dwars door de vluchtige krant naar het 'eeuwige' doek kijken, pal in het verdwenen middel van Nel: wonderlijk.

WIJ TIPPEN

Julian Barnes, *De man in de rode mantel*, vertaald door Ronald Vlek, Atlas Contact, Amsterdam – Antwerpen, 2019, 384 p., ISBN 9789025458294

Barnes vertrekt in zijn recente boek van het portret van Samuel Jean Pozzi door John Singer Sargent en schetst de biografie van deze dokter van de *beau monde* in Parijs, kunstliefhebber, anglofiel, vriend van Marcel Proust en vertaler van Charles Darwin.

Bernard Dewulf, *Toewijdingen. Verzamelde beschouwingen*, Atlas Contact, Amsterdam – Antwerpen, 2014, 560 p., ISBN 9789045027340

'Onze' Bernard Dewulf bundelt in dit lijvige boek een groot aantal essays over kunstenaars en kunst, vooral uit de 20ste eeuw. Een betere kijker dan deze dichter-auteur is er niet, en bovendien weet Dewulf wat hij ziet feilloos zoekend te formuleren.

'ONTAARD' SCHRIJVERSPOORTRET

Kunstwerken hebben dikwijls al een zwerftocht achter de rug voor ze in een museumverzameling als die van het KMSKA terecht komen. Dat is niet anders voor George Grosz' portret van de schrijver Walter Mehring.

DOOR SISKAA BEELE

Het schilderij van Grosz bevindt zich sinds 1939 in de collectie. De lotgevallen van het portret zijn goed gedocumenteerd. In dat meeslepende verhaal speelt de grote wereldgeschiedenis een bijzondere rol.

Leugenachtig

Begin juni 1939. Hoofdconservator van het museum Arthur H. Cornette krijgt een brief uit Zwitserland. Daarin vraagt de kunsthandelaar Theodor Fischer hem of hij de geïllustreerde veilingcatalogus met 125 moderne schilderijen en beeldhouwwerken afkomstig uit Duitse musea goed ontvangen heeft. De verkoop zal plaatsvinden in het chique Grand Hôtel National in Luzern op vrijdag 30 juni 1939. De werken zijn van de hand van 39 moderne meesters, met bij hen klinkende namen als Vincent van Gogh en Pablo Picasso. Ze zijn uit de musea weggehaald omdat ze volgens Hitler en zijn nationaalsocialistische ideologen 'ontaard' of gedegeneereerd zijn. De nazi's vinden dat kunst voor iedereen begrijpelijk en herkenbaar moet zijn. Alles wat naar avant-garde en experiment zweemt, wordt bestempeld als 'entartet' ('ontaard') en in beslag genomen. De 125 maken deel uit van de in totaal 16.558 kunstwerken die ze vanaf juni 1937 als *Entartete Kunst* confisqueren en die verkocht, geveild of simpelweg vernietigd worden.

De veiling in Luzern stuit op hevig protest. Amerika roept op tot een boycot: het doel van de veiling is om buitenlandse valuta voor de Duitse schatkist te vergaren en wapens te kopen. 'Nonsens en leugenachtige propaganda,' sneert Fischer. De Duitse regering heeft met de hele zaak niets te maken. De opbrengst zal verdeeld worden onder de musea om nieuwe kunstvoorwerpen aan te kopen.

Vooraf collectioneers en kunsthandelaars tonen belangstelling voor de veiling. Europese musea houden zich grotendeels afzijdig. Een uitzondering is België: maar liefst drie Belgische instellingen bieden zich op de veiling aan: het Musée des Beaux-Arts van Luik en de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Brussel en Antwerpen.

Buitenkans

Eind juni 1939. Hoofdconservator Cornette en academiedirecteur Isidoor Opsomer reizen af naar Luzern, samen met hun Brusselse collega's Emile Langui van het Ministerie van Openbaar Onderwijs en Leo Van Puyvelde, hoofdconservator van de

George Grosz, *De schrijver Walter Mehring*, (1926), olieverf op doek, 90 x 80 cm, KMSKA, inv.nr. 2454

**Alles wat naar avant-garde
en experiment zweemt, wordt
bestempeld als 'entartet' en
in beslag genomen.**

Koninklijke Musea van België. De delegatie ziet in de veiling niet alleen een buitenkans om historische aankopen van modernistische kunst te doen, maar ook een uitgelezen gelegenheid om *Entartete Kunst* van de vernieling te redden. Zestien van de 85 toegewezen loten komen in België terecht, waarvan vier in Antwerpen. Cornette en Opsomer keren terug naar huis met werk van Lovis Corinth, George Grosz, Carl Hofer en Jules Pascin. Een klein en fijn ensemble van 'gematigd' moderne schilderijen. Een intelligente keuze ook, die de dialoog aankan met werk op zaal van Belgische tijdgenoten als Constant Permeke, Gustave De Smet, Gustave van de Woestijne en Ramah, en die het eigen modernisme in Europees perspectief plaatst.

Ook financieel is het voor het Antwerpse museum een meevaller. De totale rekening, veilingkosten inclusief, bedraagt 12.512 Zwitserse frank, of 81.818,25 Belgische frank. Ter vergelijking: Luik geeft 834.951,98 frank uit voor negen topwerken van onder anderen Gauguin, Ensor, Kokoschka en Picasso. Het portret van de schrijver Walter Mehring van de hand van Grosz is Antwerpens minst dure aankoop: 280 Zwitserse frank. Voor het portret van Georg Brandes door Corinth betaalt men bijna twintigmaal zoveel: 4800 Zwitserse frank. Het schilderij van Grosz is afkomstig uit de Hamburger Kunsthalle. Directeur Gustave Pauli kocht het in 1928 voor de moderne afdeling. Op 21 augustus 1937 is het portret uit de collectie verwijderd en opgeslagen in het nazidepot van Schloss Niederschönhausen in Berlijn. Tot het als lotnummer 43 opduikt op de notoire Luzernveiling.

De Belgische delegatie op de Luzernveiling, van links naar rechts: Emile Langui, Leo Van Puyvelde, Arthur H. Cornette en Isidoor Opsomer, archief KMSKA

Rechts: Brief van Theodor Fischer aan Arthur H. Cornette, 1 juli 1939, archief KMSKA

Blik op het niets

Cornette is opgetogen met het Mehringportret. Het trefzekere realisme en de delicate lijnvoering doen hem denken aan Holbein jr. Grosz voltooide het schilderij in april 1926. Hij had inmiddels de 'kunstdolheid' van het dadaïsme en expressionisme achter zich gelaten en zich ontpopt tot een gangmaker van de *Neue Sachlichkeit*, de Nieuwe Zake-lijkheid. Met meedogenloze precisie bracht hij de Duitse samenleving tijdens de rommelige Weimar-republiek in beeld, de periode die geklemd zit tussen het traumatische einde van de Eerste Wereldoorlog en de machtsovername door de nazi's in 1933.

Grosz leerde Mehring kennen in de Berlijnse avant-gardescene van 1918, waar ook Paul van Ostaijen hen tegen het lijf liep. In een brief aan Geo van Tichelen stelt Van Ostaijen zijn nieuwe Berlijnse vrienden voor: 'Grosz, een soort gigolo, enorme culot, zijn werk is goed, alhoewel het reeds een

THÉODORE FISCHER

EXPERT

LUCERNE

17/19 HALDENSTRASSE

Téléphone magasin et appartement 25.772

Adresse télégraphique: Galerie Fischer

Cheque postaux No. VII 2930

Lucerne, the 1st of June 1939.

Dear Sir,

We hope that you have received the illustrated catalogue of the sale containing 125 modern pictures and sculptures originating from German Museums, which sale will take place on the 30th of June 1939 at the Fischers' Galleries in Lucerne. We have been informed by friends that in America there is at present a vehement propaganda in order to boycott this sensational public sale, pretending that the proceeds will go to Germany for purposes of armament. This argument is ridiculous and wrong. We therefore wish to state very clearly that all payments are to be addressed to the Gallery Fischer, Lucerne, and that the German Government has nothing to do with it. It was always understood that the funds will be distributed in favour of the German Museums so as to enable them to buy other works of art.

The Gallery Fischer wants furthermore to state that she is aware that a very important art dealer in Paris is endeavoring to form some sort of a ring or trust in order to be able to acquire in Lucerne the best pictures very cheap excluding every competition. This sort of gentlemen have already set an example by buying free-handed from the German Government high class modern pictures without any scruples regarding the use of their foreign money.

Trusting that this explanations will give you satisfaction, we beg to remain

Very respectfully yours

FISCHER GALLERY

TH. FISCHER
Antiquités, LUCERNE

Th. Fischer

**Alles wat de beeltenis van
Mehring niet zegt, wordt verteld
door het decor: de zenuwen,
de spanning, de dreiging.**

journalisties element in de schilderkunst brengt', en: 'Walter Mehring, een dichter, bij Gods genade!'

Grosz portretteerde zijn beste vriend Mehring, zittend op een gestoffeerde stoel, strak in driedelig pak, met een modieuze stropdas en met zijn starre blik gericht op het niets. Alles wat de beeltenis van Mehring niet zegt, wordt verteld door het decor: de zenuwen, de spanning, de dreiging. De sigaret in de hand scherpt het denken van de schrijver. In de coulisse van het schilderij verdwijnt een ruïne in de grillige nevels, als een memento mori, een symbool van de ondergang van de wereld.

Zowel Mehring als Grosz werd door het nazi-regime, samen met duizenden andere kunstenaars, verketterd en uitgespuwd als 'Kulturbolschewisten'. Mehrings boeken belandden op de brandstapel en Grosz' schilderijen reisden mee in de beruchte propagandatentoonstelling *Entartete Kunst*. Allebei waren ze toen al gevlucht naar Amerika, waar het verleden aan hen bleef knagen. Ze legden de herinneringen aan hun Berlijnse jaren vast in autobiografische verslagen, nu eens nostalgisch, dan weer nuchter. George Grosz' memoires *Een klein ja, een groot nee* verscheen in 1946, Walter Mehrings *De verloren bibliotheek. Autobiografie van een cultuur* in 1951.

WIJ TIPPEN

Walter Mehring, **De verloren bibliotheek. Autobiografie van een cultuur**, Voltaire, 's-Hertogenbosch, 2010, 312 p., ISBN 9789058480927

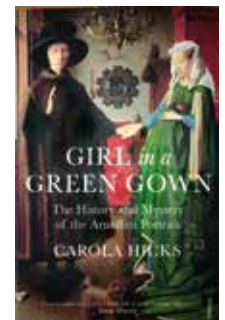
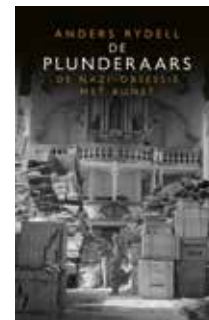
In dit literair curiosum torst de auteur de verloren bibliotheek van zijn vader met zich mee. Hij pakt de denkbeeldige kisten uit en herinnert zich bij elk boek een verhaal. Imaginaire gesprekken met zijn vader en met de geest van de 19de eeuw vermengen zich met zijn eigen levensverhaal en zijn kijk op het artistieke leven tijdens het interbellum.

Anders Rydell, **De plunderaars. De nazi-obsessie met kunst**, Atlas Contact, Amsterdam – Antwerpen, 2015, 396 p., ISBN 9789045027814

Een spannend, leerrijk en ook onthutsend verslag van de nazi-obsessie met kunst.

Carola Hicks, **Girl in a Green Gown. The History and Mystery of the Arnolfini Portrait**, Vintage Books, Londen, 2012, 272 p., ISBN 9780099526896

Hicks ontrafelt de mysterieuze ontstaansgeschiedenis van Van Eycks meesterwerk. Ze vertelt hoe het paneel branden en oorlogen overleefde, hoe het reisde van Vlaanderen naar Italië, en via Spanje en Frankrijk uiteindelijk als inventarisnummer NG186 in de National Gallery in Londen belandde.

Jonge mensen, waar dromen ze van
als ze aan kunstmusea en het KMSKA
van straks denken?

EXIT THROUGH THE BOOKSHOP

DOOR LISA LAPERRE
PORTRETFOTO JANNE VAN GILST

**Lisa Laperre, 26 jaar,
grafisch ontwerper uit Den Haag**

Bij het 'museum van de toekomst' denk je wellicht niet meteen aan de catalogus, een boek dat extra duiding geeft bij een verzameling werken. De term 'boek' verbinden velen eerder met het verleden dan met de toekomst. Blijft de tentoonstellingscatalogus in een ultramodern museum van de toekomst een relevant medium? In mijn optiek zeker wel! De liefde voor tastbare herinneringen blijft. Na het zien van een fijne tentoonstelling willen bezoekers er graag een stukje van meenemen. Het is natuurlijk belangrijk rekening te houden met hun wensen. Wat zet hen ertoe aan om voor de tentoonstellingscatalogus te kiezen?

Achtergrondinformatie kan een reden zijn, maar hier dient zich een mogelijkheid tot verandering aan. In de tentoonstellingscatalogus van de toekomst maakt het uitvoerige naslagwerk plaats voor zorgvuldig gekozen, makkelijk consumeerbare teksten.

Render van de museumshop in het nieuwe museum (rechts boven) ©KAAN Architecten

In plaats van een uitvoerige geschiedenis worden een paar cruciale feiten, columns, interviews of andere informatievormen uitgelicht. Zoals de tentoonstelling in 'het nu' plaatsvindt, situeert ook de publicatie zich in de tegenwoordige tijd. Sterker nog, ze verlaat ook fysiek het instituut en is geen herhaling van de expositie, maar een aanvulling op wat er te zien is. Er wordt een extra ruimte, buiten het museum, gecreëerd waarin het heden en de geschiedenis elkaar ontmoeten. De twee luiken vormen samen een duet en versterken elkaars boodschap.

De tentoonstelling en haar catalogus vormen één geheel. Tegengesteld tot wat nu gebeurt: tentoonstellingscatalogussen lijken steeds meer op koffie-

tafelboeken. Dergelijke luxueuze uitgaves kunnen vaak apart van hun tentoonstelling functioneren, dus ook los verkocht worden. De tentoonstellingscatalogus hoeft geen scherper geprijsd kunstboek te zijn. Door zich van deze norm los te maken krijgt hij juist een unieke positie. Dat biedt een ideale gelegenheid voor experiment, waardoor de publicatie verschillende vormen kan aannemen: een magazine, paperback, pop-upboek... Vormen die beter aansluiten bij de boodschap.

De toeschouwer wil ook visueel geprikkeld worden door de tentoonstellingscatalogus. Dit gaat dieper dan een radicaal anders, hip en opvallend cover-design. De inhoud en insteek zullen vooral de interesse moeten wekken, waardoor de graficus nog

meer de geest van het museum moet vertalen. De ontwerper geeft de catalogus vorm als uitbreiding van de tentoonstelling. De toeschouwer krijgt zo het gevoel dat hij een deel daarvan mee naar huis kan nemen, in plaats van een samenvatting.

Ik kijk uit naar de nieuwe frisse tentoonstellingscatalogus, vol fijne interviews, columns en innemende verhalen... Als we de inhoud levendig houden, is het boek bijlange nog niet dood.

BOEKENTIPS

Zeeuws Museum X Das Leben am Haverkamp,
Zeeuws Museum, Leeuwarden, 2018, 128 p.,
ISBN 9789074038249

In deze tentoonstellingscatalogus, ontworpen door Studio Lennarts & de Bruijn, nemen ontwerpers/kunstenaars van de tentoonstelling o.a. interviews van elkaar af.

Morgan Betz – Flies on Milk, Green Eggs & Ham,
Gemeentemuseum Den Haag, 2018, 152 p.,
ISBN 9783906946078

Ontworpen door Bruno Margreth & Martina Brassel.
Een van de teksten in dit boek gaat in op elf mogelijke benaderingen van de tentoonstelling. Of hoe een catalogus 'rijker' kan zijn dan de tentoonstelling zelf...

Terug van weggeweest, in dit nummer:
onze rubriek 'Uit de boeken'.
Over kinderkunstboeken.

KUNSTGALERIE OP DE BOEKENPLANK

DOOR NATHALIE PAUWELS

Het kinderboek is in onze tijd een genre zonder echte grenzen geworden. Kinderen en volwassenen kunnen ze gelijk appreciëren. Illustraties en vrije kunsten liggen in elkaars verlengde. En het *kinderkunstboek* eist een eigen plaats op binnen het genre. Hoe is dat zo gekomen?

Kunstgeschiedenis als avontuur

Met de deur in huis: het kinderkunstboek heeft enkele vertakkingen. Met bijvoorbeeld de roman als duidelijk afgebakend genre voor een bepaalde leeftijdscategorie. Finn Zetterholm startte in 2004 met *Julia's reis*, een trilogie over de twaalfjarige Julia die van het ene schilderij in het andere tuimelt nadat ze een werk van Rembrandt aanraakte. Op haar schilderijenreis ontmoet ze behalve Rembrandt onder meer Leonardo da Vinci en Edgar Degas. Vergelijkbaar, maar voor een jonger publiek, is *Het Geheim van de Vlaamse Meesters* dat Maartje Van der Laak in 2019 publiceerde. Arthur en Emma belanden in Museum Mayer van den Bergh zowaar in de hel van *Dulle Griet*. Later onderzoeken de kinderen de geheimen van Jan van Eyck en Peter Paul Rubens. Boeken als deze gebruiken kunsthistorische informatie als integrale bouwstenen voor het avontuur. De afgebeelde schilderijen dienen enkel als referentiemateriaal.

Zowel Ludion als De Eenhoorn boden meer beeld toen ze tussen 2011 en 2015 hun boekenpijlen richtten op de hedendaagse Belgische kunst. Voor De Eenhoorn zette Brigitte Minne de experimenten van de kleine Jan Fabre en Panamarenko in tekst om. Voor Ludion voerde Paul De Moor gesprekken met Luc Tuymans, Michaël Borremans, Francis Alÿs en KMSKA-werffotografe Karin Borghouts, om zo de essentie van hun kunst te kunnen vatten. Alÿs illustreerde zelf zijn deel in de reeks, die zich richt tot oudere tieners.

Carll Cneuts Griet is anders dan haar dorps-
genoten in **Dulle Griet**, uitg. De Eenhoorn.

Eerste kunst voor kinderen

Alj's is lang niet de enige kunstenaar die een kinderboek illustreerde. Je zou kunnen zeggen dat de grote vernieuwingen in het genre deels te danken zijn aan kunstenaars. Zo stelde William Morris (1834-1896) dat de beste weg om het lot van de arbeider te verbeteren via zijn kinderen loopt. In zijn geval: via de mooi vormgegeven boeken die hijzelf uitgaf. Een eigen kunstgalerie op de plank. In eigen land maakten Felix Timmermans (1886-1947) en schilder Edmond Van Offel (1871-1959) prenten bij gedichten- en verhalenbundels die de geïnspireerde leraar Hendrik Van Tichelen (1883-1967) samenstelde. Timmermans citeerde daarbij wel eens Ensor, compleet met dubbelzinnigheden. Een unicum in de vele religieus verantwoorde kinderboeken.

De Italiaanse kunstenaar-designer Bruno Munari (1907-1998) maakte vanaf 1945 prentenboeken waarvan de invloed zich nog laat voelen. Speels,

Sonia Delaunay. *A life of color*, Cara Manes, illustraties Fatinha Ramos, MoMa. Met haar illustraties voor 'Sonia Delaunay' werd Fatinha Ramos in één klap de rijzende ster van de Vlaamse illustratiewereld.

Felix Timmermans: een knipoog naar Ensor in *Bim Bam Beieren* van Hendrik Van Tichelen, Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

wat tegendraads en op maat van zijn vijfjarige zoon. Munari stelde voor het eerst de vraag: hoe kunnen we de lezer tot het hoofdpersonage maken van het boek? In onze tijd is dat het uitgangspunt van de boeken die Hervé Tullet maakt, een erfgenaam van Munari. In *Een boek* uit 2015 nodigt

Meneer Kandinsky was een schilder van Daan Remmerts de Vries was meteen een schot in de roos voor het Haagse Kunstmuseum, uitg. Leopold

Tullet kinderen uit om op bollen te drukken, met het boek te schudden enzovoort, om op de volgende pagina te kijken wat het effect daarvan is. Het spelelement en de vormgeving sluiten volledig aan bij de leefwereld van kinderen. Dikke klodden verf spatten van de pagina's, even onbezorgd als kinderen schilderen. Tullet geeft zelf kunstonderwijs aan kinderen en plaatst zich te midden van zijn doelgroep.

(R)evolutie

Bruno Munari was baanbrekend voor een markt die in zijn tijd nog veel betuttelende kinderboeken produceerde. In de huidige kinderboekenwereld staat het kind centraal, zoals ook Hervé Tullet duidelijk maakt. En zijn alle onderwerpen bespreekbaar, van huiselijk geweld over psychisch lijden tot... kunst. Net dat maakt het genre ook aantrekkelijk voor volwassenen. Hoewel in Vlaanderen door de verzuilde maatschappij die evolutie met enige vertraging doordrong, keerde ook hier het tij definitief vanaf 1990. Toen richtte Bart Desmyter de onafhankelijke uitgeverij De Eenhoorn op. Uitgangspunt: de absolute vrijheid van de illustratoren, vaak oud-studenten Kunst, en teksten met

Je zou kunnen zeggen dat de grote vernieuwingen in het genre deels te danken zijn aan kunstenaars.

meer pit. Andere uitgevers volgden, en met hen de rest van de wereld. Intussen geldt het Vlaamse prentenboek als toonaangevend. Met een hele reeks heel verschillende illustratoren, zoals Carl Cneut – die ook een boek over *Dulle Griet* maakte –, Ingrid Godon en recenter Fátima Ramos, die allen ook tentoonstellen in musea. Ook de organisatoren van *La fiera del libro per ragazzi* in Bologna merkten die (r)evolutie op. Vlaamse illustratoren exposeren tegenwoordig als paradepaardjes op de belangrijkste kinderboekenbeurs ter wereld.

Award voor kinderkunst

De beurs in Bologna staat in voor de Bologna Ragazzi Awards, gegeerde prijzen voor de mooiste geïllustreerde boeken in verschillende categorieën. Niet toevallig reikte de jury in 2017 en 2018 aparte prijzen uit voor de beste *kinderkunst*boeken. Een sein van de markt dat de bloei van het kunstig gemaakte kinderboek ook uitzonderlijke boeken oplevert. Met als een van de mooiste voorbeelden *Cloth Lullaby*, dat de award won in 2017. De illustraties van Isabelle Arsenault vormen een volmaakte eenheid met de poëtische tekst van Amy Novesky. Samen vertellen ze over de liefde van Louise Bourgeois voor haar moeder en het ontstaan van *Maman*, haar iconische spinsculptuur.

Musea dragen steentje bij

De nood aan prentenboeken over kunst zette Roger Thorp in 2004 aan om bij Tate Publishing een apart fonds voor kinderboeken op te richten. In Nederland koos Kunstmuseum Den Haag in 2010 voor een samenwerking met uitgeverij Leopold. Jet van Overeem, hoofd Educatie: 'Wij vonden het als museum vreemd te moeten constateren dat er ieder jaar veel kunstboeken voor volwassenen verschijnen, maar nauwelijks tot geen kunstboeken

voor kinderen. Daar wilden wij als museum graag verandering in brengen.' *Meneer Kandinsky was een schilder* was meteen een voltreffer en won het Zilveren Penseel voor beste illustraties. Een reeks was geboren, al behoorde dat oorspronkelijk niet tot de planning. 'Wij gingen in eerste instantie uit van het uitbrengen van één kinderboek volgens het concept van een prentenboek met fantasieprikkelende tekst om te zien of het zou aanslaan,' zegt Van Overeem daarover. Ondertussen brengt het Kunstmuseum twee boeken per jaar uit.

Kunst of illustratie?

Carll Cneut profileert zich bewust als ambachtsman, terwijl zijn techniek die van kunstenaars evenaart, en hij Bruegel, Ensor en Van de Woestyne tot zijn inspiratiebronnen rekent. Anno 2020 zijn er genoeg illustratoren die ook 'echte' schilderijen tentoonstellen in galleries, zoals de Australische Shaun Tan. Tan lapt alle regels aan zijn laars. Zijn prentenboeken gaan vaak over volwassen angsten, zoals eenzaamheid in de grootstad. De graphic novel *De aankomst*, Tans internationale doorbraak, spreekt dan weer makkelijk kinderen aan. Want Tan integreert altijd een beetje magie in zijn boeken.

Of illustraties ook kunst zijn, is een discussie voor een ander artikel. De conclusie die zich intussen opdringt is dat we een uitzonderlijk vruchtbare periode beleven. Die zich vertaalt in een explosie aan kinderboekjes. Kunstig gemaakte kinderboeken. Die ook volwassenen kunnen smaken.

WIJ TIPPEN

Sinds haar debuut *De vrouw en het jongetje* (2008) staat Kaatje Vermeire bekend om haar gelaagde stijl en veelheid aan grafische technieken. *De zeer vermoeide man en de vrouw die hartstochtelijk van Bonsai hield*, op tekst van Peter Verhelst, is uitgevoerd in zwart-wit. Daarna keert Vermeire terug naar de knallende kleuren en zottigheid: *Ans en Wilma. Verdwaald*. Van dat oerwoud is de stap naar Monets weelderige tuin klein. Voor dit deel in de reeks van het Haagse Kunstmuseum schreef Vermeire zelf de tekst. Aanleiding was de recente Monettentoonstelling.

Kaatje Vermeire, *In de tuin van Monet*, Leopold, Amsterdam, 2019, 32 p., ISBN 9789025878221

De boeken over Alice in Wonderland behoren tot de meest geïllustreerde ooit. Ook Salvador Dalí en Yayoi Kusama gaven Wonderland al een surrealistische en polkadot-make-over. Deze editie uit 2014 behoort tot onze favorieten. Floor Rieder ging de uitdaging aan om Alice een nieuwe look te geven, met bril, in linsneden gegutst. De illustratrice exploreert met verve alle mogelijkheden van lino in een beperkt kleurenpalet. Uitgeverij Gottmer goot de twee Aliceverhalen in één editie. Een meerwaarde, want Spiegelland is nog zotter, met een uitvindridder die steeds van zijn paard valt.

Lewis Carroll en Floor Rieder, *Alice in Wonderland/ Spiegelland*, Gottmer, Haarlem, 2014, 204 p., ISBN 9789463130400

MEISJE, LEZEND

DOOR GWEN BORMS

In een ongedefinieerde ruimte zit een meisje met de beentjes vooruit op een kussen of stoel. Zij is verdiept in een groot boek dat op haar knieën ligt. Op haar hoofd draagt ze een zwarte strik die het haar uit haar ogen houdt.

Haar mouwen zijn opgestroopt, alsof ze het warm heeft. Of het boek erg spannend is. Het boek en haar lichaam zijn met enkele fijne aanzetlijnen weergegeven. Haar hoofd en voeten daarentegen zijn in detail uitgewerkt. Door dit lijnenspel lijkt het alsof ze in de zon zit. Een kleine studie van haar hand die waarschijnlijk het boek moest vastnemen, is onderaan op de tekening te zien. Blijkbaar vond de kunstenaar het perspectief en de positie van haar vingers niet eenvoudig en liet hij het daarom in de tekening nog eerder vaag. De schets van de hand toont zijn zoektocht. In de kantlijn maakte hij ook een minder opvallende studie van het meisjeshoofd.

Henri Evenepoel (1872-1899) brengt het grootse gedeelte van zijn jeugd door in Brussel. Wanneer hij twee jaar is, sterft zijn moeder. Zijn vader, ambtenaar en muzikant, introduceert hem later in de kunstwereld.

In 1892 trekt de twintigjarige Henri naar Parijs, waar hij aan de École des Beaux-Arts zijn schildersopleiding voltooit. Hij logeert er bij zijn nicht Louise van Mattemburgh en haar echtgenoot Michel De Mey. Het echtpaar heeft twee kinderen, Henriette en Sophie.

In 1893 belandt Evenepoel in het Parijse atelier van de symbolist Gustave Moreau. Hij leert er andere kunstenaars kennen, zoals Henri Matisse, George Rouault en Henri de Toulouse-Lautrec.

In zijn werk zie je naast Franse ook Belgische in-

Henri Evenepoel, *Lezend Meisje*, zwart krijt op papier, 46 x 36 cm, KMSKA, inv.nr. 3057

vloeden, zoals van Henry Leys en Jan Stobbaerts. De geboren waarnemer Evenepoel tekent naar verluidt elke dag. Hij gebruikt als een van de eerste kunstenaars de fotografie om zijn originele werken te maken. Later zal zijn werk worden ingedeeld bij het fauvisme.

Naast portretten en stadsscènes maakt Evenepoel ook etsen en ontwerpen voor affiches. Heel vaak tekent hij de kinderen van Louise. Uit de affaire met zijn nicht wordt in 1894 zijn zoon Charles geboren. Dat wordt geheimgehouden en zijn vader stuurt Henri in 1898 op studiereis naar Algerije. Als hij in 1899 terugkeert, besluit hij in Brussel te gaan wonen, samen met Louise en haar kinderen. Terwijl zij naar Schaarbeek verhuizen, voltooit Henri nog enkele werken. Hij wordt ziek en drie weken later overlijdt hij in Parijs aan vlektyfus. Evenepoel is dan pas 27.

ZAAL Z

De zalen van het oude KMSKA op het Zuid zijn geletterd, van A tot W. ZAAL Z opent een nieuwe, papieren zaal. Reacties welkom op zaalz@kmska.be

ZAAL Z is een GRATIS uitgave van het Eigen Vermogen van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) en verschijnt in maart, juni, september en december.

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen is een extern verzelfstandigd agentschap van de Vlaamse overheid in de vorm van een vzw, en een Vlaamse wetenschappelijke instelling. De belangrijkste opdrachten van het KMSKA zijn het behoud, beheer en de verdere uitbouw van de collectie; de ontsluiting en de wetenschappelijke studie van de collectie; tentoonstellen van objecten en de uitbouw van een publiekswerking. Het KMSKA onderschrijft de statuten van ICOM, the International Council of Museums.

JAARGANG 9 / NR 33 / JUN - AUG 20

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Carmen Willems, Lange Kievitstraat 111-113 bus 100,
2018 Antwerpen

REDACTIE

Siska Beele, Gwen Borms, Elly Buggenhout, Karen Daghelet,
Veerle De Meester, Patrick De Rynck, Wenke Mast, Eric
Rinckhout, Véronique Van Passel

COÖRDINATIE

Véronique Van Passel

EINDREDACTIE

Patrick De Rynck

WERKTEN MEE AAN DIT NUMMER

Siska Beele is conservator 19de eeuw, **Karin Borghouts** is fotograaf, **Gwen Borms** is teamhoofd Conservatie en Restauratie, **Roel Daenen** is manager Communicatie bij FARO en freelancepublicist rond strips, **Patrick De Rynck** is freelanceredacteur, **Bernard Dewulf** is columnist, dichter en dramaturg, **Sylvie Dhaene** is directeur bij Iedereen leest, **Lisa Laperre** is grafisch ontwerper, **Wenke Mast** is medewerker Marketing en Communicatie, **Nathalie Pauwels** is medewerker Marketing en Communicatie, **Eric Rinckhout** is freelancejournalist en -publicist, **Madeleine ter Kuile** is medewerker Collectie-informatie beeldbeheer, **Véronique Van Passel** is conservator Collecties, **Eline Wellens** is medewerker Collectie-informatie beeldbeheer

FOTO'S

Atlantici2 éditions: p. 41
Archief KMSKA: p. 20, 46, 47
Karin Borghouts: p. 60
Carll Cneut, De Eenhoorn uitgeverij: p. 52-53, 54
Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience: p. 13, 54
Creative Commons Zero: cover, p. 2, 12, 22, 25-32, 42, 45, 57, 59
Michiel Devijver: p. 33
Janne van Gilst: p. 3, 49
Marina Gontcharova: p. 23
Ringel Goslinga: p. 35
Gottmer uitgeverij: p. 3, 56
Hannibal-Kannibaal uitgeverij: p. 2, 6, 7, 8, 9

KAAN Architecten: p. 50
Madeleine ter Kuile: p. 11
Leopold uitgeverij: p. 55, 56
Timothy Loute: p. 2, 23
Nathalie Pauwels: p. 22
Dominique Provost: p. 16
Fatinha Ramos for MoMA: p. 54-55
Thomas Rapp uitgeverij: p. 32
SABAM Belgium, 2020: p. 45
Schuh: p. 46
Typex: p. 3, 36-37, 38, 40
Nico Van Hout: p. 22
Stephan Vanfleteren: p. 4-5
Jan Vanriet: p. 2, 17, 18-19, 21
Pat Verbruggen: p. 3, 34

DRUK

Albe De Coker

GRAFISCH ONTWERP

Linde Desmet

PAPIER

Cover en binnenwerk: Arctic Volume Highwhite

LETTERTYPES

Scala, Din Schrift, Memphis

OPLAGE

5.000 ex.

ISSN 2294-0316

ZAAL Z wordt gedrukt met bio-inkt op papier afkomstig uit duurzame bosbouw in een CO²-neutrale drukkerij.

Niets van deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd auteursrechten op de illustraties te regelen volgens wettelijke bepalingen. Wie meent toch zekere rechten te doen gelden, kan zich tot de uitgever wenden.

INLICHTINGEN

T +32 (0)3 224 95 50 F +32 (0)3 248 08 10
info@kmska.be

BIBLIOTHEEK & ARCHIEF

bezoek na afspraak,
Lange Kievitstraat 137, 2018 Antwerpen
T +32 (0)3 242 95 81
of archibib@kmska.be

CORRESPONDENTIE

Koninklijk Museum voor
Schone Kunsten Antwerpen
Lange Kievitstraat 111-113 bus 100, 2018 Antwerpen
T +32 (0)3 224 95 50 F +32 (0)3 248 08 10
info@kmska.be

Vrienden van het KMSKA vzw
Lange Kievitstraat 137 2018 Antwerpen
Secretariaat bereikbaar op dinsdag en donderdag van
10 tot 12 uur en van 14 tot 17 uur. T +32 (0)3 237 75 09 F
+32 (0)3 238 30 25 of info@vkmkska.be

**Het Koninklijk Museum voor Schone
Kunsten Antwerpen (KMSKA) is vanwege
renovatiewerkzaamheden gesloten.
U vindt een deel van onze collectie
in de tentoonstelling**

**Madonna ontmoet Dulle Griet.
Verzamelaars in topstukken gevat**

Museum Mayer van den Bergh in Antwerpen
Lange Gasthuisstraat 19, 2000 Antwerpen
www.museummayer Vandenberghe.be
tot 31/12/2020

Heeft u de tentoonstelling *Van Eyck. Een optische
revolutie* gemist? Geen nood: het kostbare paneeltje
Madonna bij de fontein uit de KMSKA-collectie is
– wanneer musea terug toegankelijk zijn – te zien
in het Antwerpse Museum Mayer van den Bergh.

KMSKA geniet de steun van

**WILT U EEN
GRATIS ABONNEMENT?**

Surf naar www.zaalz.be
en vul het formulier in.
Dan krijgt u voortaan
ZAAL Z in uw brievenbus.

VEEL LEESPLEZIER!

Jan van Eyck, *Madonna bij de fontein*, olieverf op paneel,
19 × 12 cm, KMSKA, inv.nr. 411

Alle informatie in deze ZAAL Z is onder voorbehoud,
omwille van covid-19.

